

Research Paper

The Narrowness of Life- World in Iran; Investigating the Relationship between the System and Life-World from Qajar Period to the Islamic RevolutionEhsan Mozdkhah¹ *Morteza Manshadi² Somaye Hamidi³

1. Ph.D. Student of Political Science (Contemporary of Iranian Issues) Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
2. Associate Professor, Department of Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran
3. Associate Professor, Department of Political Science, Birjand University, Birjand, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2024.512>

Receive Date: 30 April 2023

Revise Date: 17 June 2023

Accept Date: 27 June 2023

©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

By reflecting on Jürgen Habermas's theory of world exploitation, this research examines the influence of the system as a factor or obstacle to the evolution of the Iranian world and the public sphere from the Qajar period to the Islamic Revolution. Therefore, the analysis of the Iranian biosphere and the impact of the exploitation of the biosphere on social political developments is the focus of this research. The research question is: How was the relationship between the system and the life of the world from the Qajar period to the Islamic revolution, and what is its relationship with political-social developments? The hypothesis of the research has been presented as follows: the life of the Iranian world in the Qajar era was faced with depravity and in the Pahlavi regime with the systematic reproduction of the exploitation of the world of life, which prevented the formation of communicative action and finally appeared in the form of social reaction, i.e., the Islamic Revolution.

In general perception, it seems that the political system controls and manages the society. In the later literature, this perception is presented with new and more complex concepts, which include the examination of the relationship between power and knowledge. Because the governments are always sensitive to the centers of publishing and dissemination of information at the macro level and their main effort is to take the pulse of the society. Examining the relationship between power and knowledge took on new dimensions with Jürgen Habermas. In such a way that the factor of "dominance" such as power and the effect of "dominable" such as institutions of the public domain are in the center of attention. In this way, the two concepts of world life and system emerge. The life of the world includes an area beyond the private sphere, where a background of common meanings (symbolic interaction) is provided with the help of the processes of agreement, discussion and negotiation. The World-Life includes structural elements (institutions, normative structures, and social practices) that make social reproduction possible. Historical evidence shows that the Qajar period saw extensive changes in the social field, the results of which are evident in the political field such as the constitutional movement.

*** Corresponding Author:****Morteza Manshadi, Ph.D.**

E-mail: manshadi@um.ac.ir

The power struggle between the government and the society from the Qajar to the Islamic Revolution can be a touchstone for examining the relationship between the Iranian system and the world. The study of the history of Iran's social developments indicates that the world of intellectuals during the Qajar period and the constitutional movement is the first world life that has provided the possibility of critical thinking about public issues in Iran. This world life was mostly due to its ugliness and mixing with tyranny and the expansion of the role of religion in politics and the public sphere. This beginning is directly related to the historical course of Iran's life. Therefore, the study of the life of the Iranian world from this point until the Islamic Revolution has been considered.

Methodology

The research method we have used in this article is the analytical framework of Jürgen Habermas, which is used in the form of the critical school, which is mainly used by Frankfurt thinkers. Research done by this method tries to go beyond the Shallow and dominant Stream and cast light on the real Structures which are hidden behind the events. As mentioned in the epilogue, our main consideration in this research would be the How was the relationship between the system and the world-life from the Qajar period to the Islamic revolution and what is its relationship with political-social developments. To respond to this question, we employed the system and World-Life and the structures of consciousness evolution made by Habermas.

Result and Discussion

Historical evidence shows that the Qajar period saw extensive changes in the social field, the results of which are evident in the political field such as the constitutional movement. The power struggle between the government and the society from the Qajar to the Islamic Revolution can be a touchstone for examining the relationship between the Iranian system and the world. The study of the history of Iran's social developments indicates that the world of intellectuals during the Qajar period and the constitutional movement is the first world life that has provided the possibility of critical thinking about public issues in Iran. This life of the world was mostly due to its ugliness and mixing with tyranny and the expansion of the role of religion in politics and the public sphere. This beginning is directly related to the historical course of Iran's life. The social, political and cultural structure of life in the Iranian world and during the Qajar era was mainly rural and nomadic or based on the clan-state. During this period, agricultural economy has been the dominant way of life of Iranians. Rural and peasant society due to very weak communication, population dispersion, lack of awareness, lack of developmental systematization, rule of lord-serf rule, activism of governors of provinces, lack of active and dynamic social movements to change the way of life and the formation of a living world carrying liberation values One of the reasons for the deterioration of the life of the Iranian world is based on its traditionality and lack of development. The Qajar patrimonial government has tried to create a consolidation system with the strategy of non-separation between office and ruler and identification of office with the ruler. A structure that did not grant any rights to others, and from the chancellor to the petty professionals of the court, all servants were considered equal. Another feature of the Californization system of Qajar as an ineffective political model was the informality of politics and personal-oriented decision-making in line with the shah's Homayoni menus, which framed a kind of pre-modern autocracy. In this regard, the decision-making of the Qajar government has been rhizomatic, which means that the legal system was not used.

Pahlavi Systematic reproduction of the exploitation of the Iranian World-Life

After the start of the First World War, the process of the deterioration of the Iranian constitutional government accelerated and with the support of local and foreign powers, the foundations for the success of Reza Shah were paved. With the collapse of Qajar, a period of suspension and vacuum was born in the world of Iranian life, and it was in such a situation that Reza Shah came to work with the claim of changing and transforming the life of the world. One of the most important principles and plans of the first Pahlavi system to change the life of the Iranian world of that day is the creation of a powerful and centralized central government in order to establish security and put an end to socio-political anarchism as well as fugitive movements. From the center of the channel of life - power was pointed. From the coup, Reza Khan was thinking about increasing power and concentrating it for socio-political control. In his coup statement, he announced that in addition to creating a strong government, a strong army will be urgently needed. Because this structure is the only component to save Iran in governance. He also stated about the systematization and hierarchy of the government and politics structure that his government is trying to create an order so that there is no discrimination between Gilanis, Tabrizis and Kermanis, and practically the unity of the ruling be made. This action and Reza Khan's emphasis on having an army (coercive power) shows his efforts for comprehensive governance in the Iranian society and the life of the world, because by this means he could exercise social control.

The Pahlavi side; Utopia and disturbance in the world life the Iranian

But with the effectiveness of Mohammad Reza Shah, the exercise of power in the life of the world became polarized and was exercised from five spheres, which included the court of the parliament, the cabinet, the foreign force and the third power. In the field of politics and system building, Mohammad Reza Shah used the element of ideology to deal with crises and the survival of his political structure in order to give strength to the system. Considering the complex situation in Iran's social world, Mohammad Reza Shah tried to remove the weakness of political legitimacy from the ideological component so that he could justify his government through the ideological factor. Pahlavi II's ideology was practically a reproduction of the archaic nationalism of Shah friendship and patriotism, which, with its spread in the public sphere, including the newspaper Radio Education and Training, religious parties, the Pahlavi Foundation, and the organization of the Art Festival, tried to be included in the world of representation. It had a modern utopia and the acquisition of legitimacy.

Conclusion

Based on the findings of the research, it can be said that Habermas pays special attention to the communication wisdom of the demands of the activists, its relationship with the official and legal systems, mutual relationships that can pay attention to the aspects of social life, and he has always tried and to present a comprehensive and dialectical picture of the less noticed part of the biological world. In Habermas' integrated social theory, agency is more important than structure, and it is social actors who are at the first level of his theoretical importance, and the attention Habermas gives to communicative action shows the importance of the human agent in his opinion. The life of the Iranian world from the Qajar era to the end of the Pahlavi era has been in the tyranny and exploitation of the political system or system. Historical evidence is proof of the claim that in the Qajar era, extensive changes took place in the social context, the results of which were in the political

field, such as the constitutional movement was evident. The power struggle between the government and the society from Qajar to the end of the Pahlavi era can be a measure to examine the relationship between the system and the life of the Iranian world. In this research, the freedom of the world's life from the dominance of the evolution factor of the public domain was considered.

Keywords: Habermas, World-Life, Qajar, Pahlavi, Exploitation.

References

- Ahmadzadeh M. (2013). "Platforms of limitation and social development in Qajar era Iran (with emphasis on the pathology of security institutions)". *Journal of Police History Studies*, 1 (2) pp. 45-74. (In Persian)
- Atabaki, Toraj (2021). *Authoritarian Modernism: Society and Government in the Age of Reza Shah*. 8th Edition. Translated by Mehdi Haqiqat Khah. Tehran: Qaqnos Publishing. (In Persian)
- Bohman, James, and William Rehg (2014). *Jürgen Habermas*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Edited N. Zalta. Fall.
- Eslami, R. (2015). "Constitutional State and Mechanical Governmentality". *State Studies*, 1(1), 176-215. (In Persian).
- Fultner, B. (2014). *Jürgen Habermas: key concepts*. London: Routledge.
- Habermas, J. (1992). *Autonomy and solidarity: interviews with Jürgen Habermas*. New York: Verso.
- Habermas, J. (2010). "Technical progress and the social life-world". *Technology and values: Essential readings*, 169-75.
- Habermas, J., & Fultner, B. (2003). *On the pragmatics of social interaction: Preliminary studies in the theory of communicative action*. Cambridge: MIT Press.
- Hafezi, S. M., & Jazaei, M. (2021). "A critical reflection on the modern state Pahlavi I with an emphasis on the characteristics of a fragile state". *Historical Studies*, 12(1), 49-72 (In Persian).
- Hafezi, S. M., & Sinaee, V. (2020). "Suspension of constitutionalism, state of exception; Reza Shah's success in gaining the monarchy". *Research Letter of Political Science*, 15(3), 49-75 (In Persian).
- Hafezi, S. M., Najafzadeh, M., Khalili, M., & Eslami, R. (2021). "Politicize suffering: An analysis of the transition from Qajri Ritual Power to Pahlavi disciplinary power". *Research Letter of Political Science*, 16(4), 49-80 (In Persian).

- Hasanzade, M., Kazemi, H., & Sazmand, B. (2021). "A Comparative Study of the Pattern of Exercising Power and Legitimacy in the Monarchy, Monarchy and Islamic System in the History of Iran". *Journal of Defense Policy*, 30(115), 175-205 (In Persian)
- Holub, R. C. (2013). *Jurgen Habermas: Critic in the public sphere*. London: Routledge.
- Honneth, A., & Joas, H. (Eds.). (1991). *Communicative action: essays on Jürgen Habermas's the theory of communicative action*. Cambridge: MIT Press.
- Jost, T. (2006). *The End of the End of Ideology*. New York: New York University.
- Lidz, Victor. (2019). *Strengthening the Strong Program in Cultural Sociology*. Austria: Innsbruck University Press.
- Lovat, T. (2013). "Jürgen Habermas: Education's reluctant hero". In *Social theory and education research*. London: Routledge. (pp. 81-95).
- Meobius, Stephan. (2021). *Sociology in Germany*. London: Palgrave Macmillan.
- Nazari, A. A. (2020). "Retrospective Ideas and representing nostalgia in contemporary Iran". *Research Letter of Political Science*, 15(3), 201-236 (In Persian).
- Shokraneh Arzanaghi, O., & Akhavan Kazemi, M. (2021). "The Role of the Legitimacy Crisis in the fall of the Second Pahlavi Regime". *Islamic Revolution Research*, 10(1), 70-94 (In Persian)
- Tamer, Yasin (2010). *Change in the Education system of Iran*. Ankara: Middle East Technical University.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تنگنای زیست‌جهان ایرانی؛ بررسی نسبت سیستم و زیست‌جهان از دوره قاجار تا پیروزی انقلاب اسلامی

احسان مزدخواه^۱ * مرتضی منشادی^۲ سمیه حمیدی^۳

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران) دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۳. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult7?ItemID=0356869207/3%>

 <https://doi.org/10.1735790.1403.19.2.7.3>

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۴/۰۵

این پژوهش با تأمل در نظریه استثمار زیست‌جهان یورگن هابرماس، تأثیر سیستم را به‌عنوان عامل یا مانع تکامل زیست‌جهان ایرانی و حوزه عمومی از دوره قاجار تا انقلاب اسلامی بررسی کرده است؛ بنابراین، هدف پژوهش حاضر، تحلیل زیست‌جهان ایرانی و تأثیر استثمار زیست‌جهان بر تحولات سیاسی-اجتماعی است. پرسش پژوهش این است که «رابطه سیستم و زیست‌جهان از دوره قاجار تا انقلاب اسلامی چگونه بوده و چه نسبتی با تحولات سیاسی-اجتماعی داشته است؟» براین اساس، فرضیه پژوهش نیز این است که «زیست‌جهان ایرانی در عصر قاجار با بدقوارگی و در حکومت پهلوی با بازتولید سیستمی استثمار جهان‌زیست روبه‌رو بود که مانع شکل‌گیری کنش ارتباطی شده است و سرانجام، در قالب واکنش اجتماعی، یعنی انقلاب اسلامی، نمایان شد. روش پژوهش، به‌کارگیری داده‌های تاریخی و همچنین، مطالعات کتابخانه‌ای-اسنادی بوده است.

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

هابرماس،
زیست‌جهان، قاجار،
پهلوی، استثمار

* نویسنده مسئول:

مرتضی منشادی

پست الکترونیک: manshadi@um.ac.ir

مقدمه

در برداشت عمومی چنین به نظر می‌رسد که نظام سیاسی، جامعه را کنترل و مدیریت می‌کند. این برداشت در ادبیات متأخر با مفاهیم نوین و پیچیده‌تری ارائه شده است و بررسی رابطه قدرت و دانش را دربر می‌گیرد؛ زیرا، حکومت‌ها همواره در مورد مراکز تولید، نشر، و پخش اطلاعات در سطح کلان حساس هستند و در راستای به‌دست گرفتن نبض جامعه، بسیار تلاش می‌کنند. بررسی رابطه قدرت و دانش با طرح دیدگاه‌های یورگن هابرماس، ابعاد جدیدی به‌خود گرفت؛ به‌گونه‌ای که عامل «سلطه‌گر» مانند قدرت و معلول «سلطه‌پذیر» مانند نهادهای حوزه عمومی در کانون توجه قرار گرفت و این‌گونه بود که دو مفهوم زیست‌جهان و سیستم پدید آمدند. زیست‌جهان، عرصه‌ای فراتر از حوزه خصوصی را دربر می‌گیرد که در آن، پس‌زمینه‌ای از معانی مشترک (تعامل نمادین) به‌یاری فرایندهای توافق، بحث، و مذاکره فراهم می‌آید. زیست‌جهان دربردارنده عناصر ساختاری (نهادهای، ساختارهای هنجاری، و رویه‌های اجتماعی) است که بازآفرینی اجتماعی را ممکن می‌کند. البته، نمی‌توان حوزه عمومی را هم‌معنی جامعه مدنی دانست. در یک الگوی شبیه‌سازی می‌توان جامعه مدنی را مشابه بخش سخت‌افزاری و جهان‌زیست را بخش نرم‌افزاری دانست که در ارتباط با یکدیگر، ولی متفاوت از هم، مشغول به کار هستند. افزون‌براین، نمی‌توان حوزه عمومی را با جامعه نیز یکی دانست و تنها آن بخش از جامعه که در گفت‌وگویی برابر در مورد مسائل عمومی وارد می‌شود، در حیطه جهان‌زیست قرار گیرد.

شواهد تاریخی نشان می‌دهد که در دوره قاجار، تحولات گسترده‌ای در حوزه اجتماعی رخ داده است که نتایج آن در حوزه سیاسی (مانند جنبش مشروطه) مشهود است. جدال قدرت میان دولت و جامعه از قاجار تا انقلاب اسلامی می‌تواند سنجه‌ای برای بررسی نسبت سیستم با زیست‌جهان ایران باشد. مطالعه تاریخ تحولات اجتماعی ایران، حاکی از این است که زیست‌جهان روشنفکران در دوره قاجار و جنبش مشروطیت، نخستین زیست‌جهانی است که امکان تفکر نقادانه در مورد موضوعات عمومی را در ایران فراهم کرده است. این زیست‌جهان بیشتر با بدقوارگی و آمیختگی آن با استبداد و گستردگی نقش مذهب در سیاست و حوزه عمومی همراه بود و این آغاز با روند تاریخی زیست‌جهان ایران، ارتباط مستقیم دارد؛ بنابراین، بررسی زیست‌جهان ایران از این نقطه تا انقلاب اسلامی، مورد توجه قرار گرفته است. پرسش اصلی پژوهش حاضر، این است که «رابطه سیستم و زیست‌جهان از دوره قاجار

تا انقلاب اسلامی چگونه بوده و چه نسبتی با تحولات سیاسی-اجتماعی داشته است؟» مقاله حاضر با ردیابی تحولات زیست‌جهان با تکیه بر داده‌ها و شواهد تاریخی، نسبت سیستم با زیست‌جهان ایران را بازنشانی کرده است.

۱. پیشینه پژوهش

در باره مباحث مربوط به تاریخ معاصر ایران (از قاجاریه تا انقلاب اسلامی) آثار پژوهشی پرشماری به چاپ رسیده است که در ادامه به چند مورد از آن‌ها اشاره خواهد شد.

نجف‌زاده (۱۳۹۷) در کتاب «جابه‌جایی دو انقلاب؛ چرخش‌های امر دینی در جامعه ایرانی»، با توجه به رویکرد ساختارگرایی و چارچوب جامعه شبکه‌ای به تحلیل امر دینی در جامعه ایرانی از دوران صفویه تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ پرداخته است و در واقع، در این اثر به نوعی از شرایط اجتماعی و سیاسی ایران در دوران مشروطه و پهلوی پرده‌برداری شده است. علی اسدی و مجید تهرانیان (۱۳۹۸) در کتاب «صدایی که شنیده نشد» دهه ۱۳۵۰ در ایران را با رویکردی آینده‌نگرانه بررسی کرده‌اند. نویسندگان این کتاب با توجه به آمار مربوط به همان دوران، اشاره کرده‌اند که نظام سیاسی از چه حوزه‌ای غفلت کرد و این غفلت چگونه موجب بر ساخت انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ شد.

مهدی رهبری (۱۳۹۱) در کتاب «مشروطه ناکام؛ تأملی در رویارویی ایرانیان با چهره ژانوسی تجدد»، ماهیت مشروطه‌خواهی در ایران، چگونگی واکنش جامعه و سیاست ایرانی به پدیده تجدد و مدرنیته، و علت ناکامی مشروطه در تقابل با نظم اقتدارگرا، را بررسی کرده است. محمود سریع‌القلم (۱۳۹۷) در کتاب «اقتدارگرایی ایرانی در عهد پهلوی»، به اقتدارگرایی در نظام سیاسی ایران به عنوان عامل مهم عقب‌ماندگی کشور اشاره کرده و عواملی چون فقدان مدیریت و تصمیم‌سازی، نبود اجماع درون‌نخبگانی و میان‌نخبگانی بر سر مسائل اساسی کشور، و... را زمینه‌ساز تقابل میان جامعه و دولت دانسته که خروجی چنین وضعی، لحظه انقلاب اسلامی و خشم اجتماعی بوده است.

رضا سرحدی و مهدی نجف‌زاده (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «تحلیل نسبت قدرت دولت و جامعه با گذار به دموکراسی؛ مطالعه موردی جنبش مشروطیت»، موضوع تقابل میان دولت و جامعه از دوره قاجار تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ را بررسی کرده‌اند. آنان اشاره کرده‌اند که در دوره قاجار، ضعف حکومت مرکزی و سیاست‌های استبدادی، سبب اعتراضات

اجتماعی‌ای مانند انقلاب مشروطه شد. در دوران پهلوی، با اعمال سیاست‌های مدرنیزاسیون و اصلاحات، شکاف میان دولت و جامعه افزایش یافت و گروه‌های مختلف اجتماعی، به‌ویژه روحانیون و طبقات پایین، به مقاومت در برابر رژیم پرداختند. انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، اوج این تقابل‌ها بود که سرانجام، به سرنگونی رژیم پهلوی و تغییر نظام سیاسی کشور انجامید. در مجموع، تاریخ ایران در این دوره، نشان‌دهنده کشمکش مستمر میان قدرت دولتی و طبقات مختلف اجتماعی است.

۲. چارچوب نظری پژوهش

هابرماس از جمله اندیشمندان مکتب فرانکفورت است که سال‌ها زیر نظر آدورنو به تحصیل و مطالعه پرداخت. این مکتب، اشتیاق فراوانی به آزادی انسان دارد، هرچند امکان تحقق آن در عالم واقع را مطرح و بررسی نمی‌کند. در آرا و نظام اندیشگی هابرماس، تحلیل ساختارهای اجتماعی به چشم می‌خورد؛ به‌گونه‌ای که وی جهان را چندبُعدی و چندگونه می‌داند. به‌نظر هابرماس، زبان، وسیله‌ای است که انسان به‌واسطه آن، محیط پیرامونی و اجتماعی خود را تغییر می‌دهد. به‌بیان روشن‌تر، زبان، زمینه‌ساز پدیدارشدگی علاقه عملی^۱ برای تغییر به‌واسطه اخلاق در زیست‌جهان (جهان‌زیست اجتماعی) است (بومن و ویلیام، ۲۰۰۷، ۶۲)؛ به‌گونه‌ای که بر عمل و کنش متقابل انسانی، یعنی نحوه شناخت و شیوه‌های هدایت سازمان‌های اجتماعی جدید، مؤثر است و زمینه‌ساز تغییر می‌شود.

در بیان و گفتمان هابرماسی، علاقه عملی، موجب پیدایش گفتمان‌های بی‌بخش^۲ می‌شود. این گفتمان در بافتار ذهنی هابرماس، به‌این معناست که عمل متقابل و اخلاق در جهان‌زیست اجتماعی-انسانی، او را به‌سوی رهایی‌یابی از سیستم انتقادی سوق می‌دهد و نجات را در تغییر این شرایط می‌داند (فالتنر^۳، ۲۰۱۴، ۲۳-۲۱). چنین فرایندی، موجب پیدایش علوم انتقادی می‌شود که هابرماس، آن را مبتنی بر توانایی در اندیشیدن و کنشگری فعالانه به‌گونه‌ای خودآگاه و استدلال‌پایه و تصمیم‌گیری براساس حقایق بازشناسایی‌شده درباره یک جامعه می‌داند. به‌بیان روشن‌تر، علاقه به تغییر از طریق واسطه‌هایی چون قدرت پدیدار

1. Practical Interest
2. Emancipatory Interest
3. Fultner

می‌شود و از پرتو آن، مبارزه در اجتماع برای تغییر بروز پیدا می‌کند. در بافتار فلسفی-سیاسی هابرماس و فهم استدلالی از عمل ارتباطی^۱ می‌توان به این روایت رسید که ساخت‌یابی یک نظم اجتماعی دموکراتیک و همه‌گیر، نیازمند تعامل پویا و توافق است؛ به‌همین دلیل، با شناخت ناسازه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، هویتی، و...، نظم اجتماعی می‌تواند به‌سوی تغییر رویه، یعنی رهایی بخشی از انقیاد و ساخت یک زیست‌جهان تعاملی-گفت‌وگویی، حرکت کند (هولوب^۲، ۲۰۱۳، ۴۹-۴۸؛ موبیوس^۳، ۲۰۲۱، ۹۸).

نقطه کانونی اندیشه سیاسی هابرماس، تضمین یک جامعه دموکراتیک است که در آن، فرد با استفاده از عقلانیت ارتباطی و ابزارهای عقلانی، فرصت مشارکت، گفت‌وگو، و بیان خواسته‌ها را داشته باشد؛ اما به‌بیان هابرماس، چنانچه چنین منطق و بستری به‌وجود نیاید، سیستم در زیست‌جهان (جهان‌زیست اجتماعی) اختلال ایجاد می‌کند که سرانجام، چنین فرایند و رویه‌ای، منجر به تضاد و تعارض اجتماعی خواهد شد. به‌نظر هابرماس، چنین فرایندی، به‌این معناست که تغییر، زمانی روی می‌دهد که همه امکانات رشد و توسعه تمام شده باشند و مشکلات، همچنان ادامه یابند که در چنین وضعیتی، نوعی پرورش تکاملی نامحتمل^۴ روی می‌دهد؛ یعنی جامعه از حالتی به حالت دیگر تغییر پیدا می‌کند (هابرماس، ۱۹۹۲، ۵۵؛ تقویان، ۱۳۹۷، ۱۳۳).

هابرماس، تکامل در جوامع بشری را محصول عمل و کنش آگاهانه می‌داند که خود این رویه را هنجارها، ایستارها، و هستارهای ارزش‌گرایانه شکل و ساختار می‌دهند و برای فهم تغییر اجتماعی، ضروری و راهبردی هستند. در ذهن هابرماس، تکامل جوامع انسانی به‌عنوان حوزه عمومی و یک وضعیت گفت‌وگویی اجتماعی، از اهمیت بالقوه‌ای برخوردار است و امکان ظهور موقعیت گفتار ایده‌آل، از رهگذر کنش ارتباطی زیست‌جهان برای رهایی‌سازی خود (سوژه) از انقیاد پدید می‌آید. هابرماس در این‌باره می‌گوید، دخالت‌گرایی دولت در اجتماع، انسداد اجتماعی، و به‌حاشیه‌بردن عقل ابزاری و عقلانیت ارتباطی می‌تواند نقطه و

1. Communicative Action
2. Holub
3. Moebius
4. Unlikely Evolutionary Thrust

کانون خطرسازی برای جوامع و دولت‌ها باشد و آن‌ها را به سوی آرمان‌شهر منفی^۱ سوق دهد (مصباحیان، ۱۳۹۸، ۱۶۹-۱۶۶). به نظر هابرماس، افزایش قدرت دخالت دولت در نظام اجتماعی می‌تواند بحران عقلانیت^۲ را پدید آورد. چنین امری در اندیشه هابرماس، بدین معناست که دولت، ضمن ناتوانی در کنترل و توزیع، بسترساز هرج و مرج می‌شود؛ به گونه‌ای که جامعه به سوی ناآرامی و اخلال در زیست‌جهان انسانی حرکت خواهد کرد و ضمن ایجاد بحران مشروعیت برای دولت، حوزه‌هایی از تعارض و تقابل با آن شکل می‌گیرد.

اخلال در زیست‌جهان و تضعیف عقل ارتباطی، توانایی فرگشت اجتماعی^۳ را به جامعه می‌دهد که به‌باور هابرماس، یعنی رهایی از انقیاد بر مناسبات اجتماعی حاکم است. به بیان روشن‌تر، کنش ارتباطی در زیست‌جهان هابرماسی، یعنی موقعیتی که در آن کنشگران براساس عناصر کلامی-زبانی، هم‌فهمی، و موضع‌گیری‌های متقابل، زمینه برساخته‌سازی کنش‌گرایی جدید را فراهم کنند. این ساخته شدن کنش^۴ بر پایه معانی مشترک در یک فضای اجتماعی که از سوی سیستم دچار استعمار شده و اخلال‌شدگی را تجربه می‌کند، می‌تواند سبب خلق کنش‌های نوپدیدی برای تغییر وضعیت موجود شود. خلق کنش‌های عملیات برای تغییر و اجماع در روابط میان‌ذهنی^۵، اهمیت فراوانی دارد؛ اجماعی که در فرایند آن جامعه با همکاری، تعامل، و مشارکت مردمی، ره‌نشانی برای یک جامعه مطلوب‌تر را ترسیم و برای تحقق آن اقدام می‌کند و کنش مشترکی را برای نجات زیست‌جهان و رهایی بخشی از سلطه سیستم صورت‌بندی می‌نماید و در نتیجه، امکان گفت‌وگوی اجتماعی و کنش اجتماعی بدون وقفه برای تغییر شرایط استثمارگونه فراهم می‌شود (لیدز^۶، ۲۰۱۹، ۱۰-۹). به نظر هابرماس، سه نوع نظام علائقی در ساحت‌های وجودی سیاسی-اجتماعی وجود دارد که می‌تواند در رهایی بخشی مورد توجه قرار گیرد:

۱. شناخت تک‌ذهنی و انضباط‌گونگی کنش: علاقه بشر به رابطه ابزاری با دیگری یا طبیعت را مشخص، و براساس آن، امکان تسلط رویکردهای انضباط‌گرایانه را صورت‌بندی

1. Negative Utopia
2. Rationality Crisis
- 3 Social evolution
4. Act Constructing
5. Intersubjectivity
6. Lidz

می‌کند که چنین منطقی به بیان وی، به معنای استعمار در زیست‌جهان اجتماعی-انسانی است؛

۲. خودفهمی و خودآگاهی «خود» ساخته: یکی دیگر از مطالب و مؤلفه‌های رهایی‌بخشی، علاقه عملی به تغییر و فاصله‌گیری از سلطه است. تفاهم ادراک‌های بین‌ذهنی، خودفهمی، و خودآگاهی، از جمله عناصر ضروری برای تغییر شرایط به‌شمار می‌آیند که جریان امور اجتماعی و جهان‌زیست را به سوی رهایی‌بخشی و جدایی‌سازی از سیطرهٔ اخلاص‌ها به‌پیش می‌برند؛

۳. رهایی‌بخشی برای تغییر وضعیت: سرانجام، مناقشه‌آمیزترین مرحلهٔ علایق سه‌گانه، به‌نظر هابرماس، رهایی از نظم اخلاص‌گر است که در این مرحله، حوزهٔ عمومی و زیست‌جهان به‌سوی تغییر حرکت می‌کنند.

شکل شماره (۱). نظام‌های علایق گونهٔ هابرماسی برای تغییر در زیست‌جهان انسانی

منبع: یافته‌های پژوهش

به‌نظر هابرماس، تغییر و تحول اجتماعی، نیازمند جداسازی ناسازه‌های ویرانگر عقلایی (وجه سلبی)، یعنی به‌کارگیری خرد ابزاری^۱ است؛ به‌باور وی، جست‌وجوی افراطی برای دستیابی به منافع اقتصادی، تعرض به گسترهٔ همگانی، و تهدید منافع خصوصی مردم و نظام اجتماعی، محصول به‌کارگیری خرد ابزاری از سوی دولت‌ها است درحالی‌که جامعه می‌تواند با بهره‌گیری از خرد انتقادی، فضای جدیدی را در زیست‌جهان صورت‌بندی کرده و تغییر را به‌ظهور برساند. به‌طورکلی، شناسایی ناسازواری‌ها و هماهنگی میان کنش‌گفتاری با اجماع برای

تغییر و تحول، به سبب قدرت زاینده‌گی^۱ خود، می‌تواند سبب تغییر در زیست جهان استعمار شده شود. چنین تغییری به معنای گذار از جامعه منفعل، منفصل، و بی‌تحرك (که منجر به فئودالی شدن حوزه عمومی شده است) به جامعه و زیست جهان دارای قدرت تغییردهندگی و رهایی بخشی است.

۳. حاکمیت الگوواره بدقوارگی جهان زیست در پیشاپهلوی

ساختار اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی زیست جهان ایرانی در دوران قاجار، بیشتر روستایی و عشایری بود یا بر پایه ایل-دولت استوار شده بود. در این دوران، اقتصاد کشاورزی، شیوه مسلط بر زیست جهان ایرانیان بوده است. جامعه روستایی و دهقانی، به دلیل ارتباطات بسیار ضعیف، پراکنده‌گی جمعیتی، نبود آگاهی، فقدان سیستم‌سازی توسعه‌گرایانه، حاکمیت نظم ارباب‌ورعیتی، کنشگری حاکمان ولایات، نبود جنبش‌های اجتماعی فعال و پویا برای تغییر شیوه زندگی و شکل‌گیری جهان زیست حامل ارزش‌های رهایی، از دلایل بدقوارگی زیست جهان ایرانی با محوریت سنتی بودن و عدم توسعه‌مندی بوده است (فوران، ۱۴۰۱، ۲۱۱؛ آبراهامیان، ۱۳۹۹، ۱۵). در حوزه عمومی ایرانی عصر قاجار، از جمله در روزنامه‌ها، مشکل و بدقوارگی زیست جهان ایرانی را ناشی از عدم حاکمیت قانون می‌دانستند. روزنامه‌هایی چون «قانون»، «حبل‌المتین»، و «مساوات»، با دفاعیه‌هایی از «قانون»، مشکل مملکت را بی‌قانونی معرفی می‌کردند (حیدری، ۱۳۹۹، ۸۵)؛ به عنوان نمونه، روزنامه «حبل‌المتین»، در یادداشتی با عنوان «ناخوشی ایران»، به این نتیجه می‌رسد که «مرض ایران، یکی است که او را به اصطلاح عامه، استبداد گویند» (حبل‌المتین، ص ۱۰، سوم ربیع‌الاول، در: توکلی ترقی، ۱۳۸۱، ۹۸). این مسئله بازنمایی و واگویه شده در «حبل‌المتین» به این معناست که زیست جهان ایرانی، دچار استبدادزدگی بوده است که خود، عاملی برای بدقواره شدن آن است. جامعه ایرانی راکد، منفعل، بی‌تغییر، و گرفتار در نظام ایلیاتی (به‌عنوان کهن‌الگوی ساخت نظم اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، و سیاسی) در عصر قاجار، مانع سیستمی شدن و توسعه یافتگی ایران آن زمان شد. نظم قاجار، نوعی ساخت‌یابی نظم کالیفرنیزاسیون بود که در آن، ناتوانی دولت در تغییر و تحول اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی بسط یافته بود. مهم‌ترین دلایل انفعال سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، و فرهنگی جهان زیست عصر قاجار عبارتند از: عدم استقلال اصناف شهری، فقدان بازا اجتماعی شدن، سیطره دولت بر اقتصاد شهری و تولیدات

جامعه روستایی از طریق کارگزاران و خراج‌بگیران غیرحکومتی، عدم ارتباط اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی کارآمد در نظام‌های شهری-روستایی، عدم مصونیت طبقه متوسط، منازعات پیوسته درون‌ایلی، مذهبی، و قومی به دلیل نبود نظام مناسب حل و فصل‌کننده سازمان‌یافته، و عدم پیدایی گروه‌های اجتماعی جدید (سرحدی، ۱۳۹۵، ۳۳-۳۰). لرد کرزن، که در پایان قرن نوزدهم به ایران عصر قاجار سفر کرد، نظام حکمرانی ایرانی را از نوع «سلطنت مطلقه» دانست که در آن، شاه، محور تصمیم‌گیری است و هرگونه سیاستی از او ناشی می‌شود. سخنان کرزن، نشان‌دهنده وضعیت نابهنجار (بدقواره) زیست‌جهان ایرانی و نظام حکمرانی قاجار است. وی می‌گوید: «در کشوری که این چنین از نظر رشد اصول قانونی، عقب‌مانده و به لحاظ شکل و قانون‌های پارلمانی و منشورهای قانونی، فقیر است، و این چنین سنت‌های دیرین مشرق‌زمین در آن قدرتمند، نقش شخص {فرد}، چنان‌که انتظار می‌رود، به طور گسترده‌ای در حال اوج گرفتن است و حکومت ایران، جز کاربرد خودکامانه قدرت از سوی تعدادی خودکامه، از بزرگ تا کوچک، یعنی شاه تا کدخدای یک ده کوچک، نیست (آبراهامیان، ۱۳۹۹، ۱۶؛ کرزن، ۱۳۸۸).

منطق سیاست‌ورزانه قاجاریه، به‌عنوان یک الگوی پیشامدرنیستی و پیشاقانونی، این‌گونه عمل می‌کرد که پادشاه، شاه‌شاهان، قبله‌عالم، نگهبان گله، و سایه‌خداوند بر روی زمین بود و در این شرایط، اطاعت‌پذیری، کانون جهان‌زیست ایرانی بود؛ به‌گونه‌ای که مردم، رعیت به‌شمار می‌آمدند و واجد بار معنایی حقوقی-قانونی و ضابطه‌مندبودگی نبودند. در متون این دوره، نسبت «سلطان» و «رعیت»، مانند نسبت روح به جسد است. مادام که «روح را صفا و اعتدال می‌باشد، جسد را ایضاً اعتدال و استقامت و صحت و سلامت است؛ مردم، ودایع پروردگارند و جان و مال و عرض و ناموسشان، سپرده فرمانروا» (زرگری‌نژاد، ۱۳۹۸، ج ۱، ۲۰۴). در این شیوه تفکر، مردم، فرمانبردارند و فرمانروا، عامل هدایت آنان؛ به‌همین سبب، خداوند برای هدایت آنان در امور دین، پیغمبران را فرستاد و برای نظام جهان، ملوک را گماشت:

کانرا خدای، صاحب و والی، شبان بود
(آدمیت، ۱۳۵۶، ۸۳)

هستند فی‌المثل گله گوسفند، خلق

در چنین سیستمی، شاه، تعیین‌کننده‌ترین کانون قدرت و بالاترین مقام عالی‌قانون‌گذاری بود و در نتیجه چنین روایت‌هایی، سیستم بر شخص محوری استوار شده بود. شاهان قاجار، خود را سایه‌خداوند و کشور را ملک شخصی خود می‌پنداشتند؛ به‌گونه‌ای که مشروعیت سیاسی خود

را نیز از این طریق به دست می‌آوردند.

در باره نظریه مشروعیت‌پایگی حکومت قاجار می‌توان گفت، این نظام سیاسی در جریان یک اتحاد عشیره‌ای-ایلیاتی، کسب حمایت بزرگان دیوان‌سالار، و حذف مدعیان قدرت، روی کار آمد که این فرایند، نشانگر سیستمی نبودن و سلسله‌مراتبی نشدن نظام سیاسی قجری است (حسن‌زاده، محمدی، و دیگران، ۱۴۰۰، ۱۸۶-۱۸۵). سرجان ملکم در کتاب «تاریخ ایران» می‌نویسد: «قاعده این است که در مردم این ملک، پادشاه هرچه بخواهد، می‌تواند بکند و هرچه کرد، بر ایشان محدودیتی نیست؛ در عزل، نصب، قضاوت، ضبط اموال، سلب روح رعایا، امری علی‌الطلاق است» (ملکم، ۳۰۸). این گفته ملکم را می‌توان این‌گونه تفسیر کرد که زیست‌جهان ایرانی در عصر قجری، کاملاً زیر سلطه شاه و نظام سلطنت بوده و این الیگارشی سلطه‌جو، کنترل روح و بدن رعایا، یعنی حکومت‌مندی استبدادپایه‌ای را ساخت‌یابی کرده بود (اسلامی، ۱۳۹۴، ۱۹۵). حاکمان قاجار در راستای استمرار چنین ساختی از قدرت، حکومت ایالات و ولایات مهم را به شاهزادگان می‌سپردند (اعطای منصب به تهدیدات منصب شاهی) یا حکومت ایالت‌ها را از طریق مزایده به شاهزادگان می‌فروختند. در چنین شرایطی، حاکمان ایالات به خودکامگانی دست‌نشانده تبدیل می‌شدند که هر از گاهی از حکومت مرکزی هم سرپیچی می‌کردند و بیشتر مسئولیت خود را دادن مالیات و اعطای قشون نظامی می‌دانستند. چنین روندی، حکایت از فقدان سیستم کارآمد حکمرانی در عصر پیشاپهلوی در جهان‌زیست ایرانی دارد (نجفی اندرور و دیگران، ۱۳۹۸، ۱۵۸).

حکومت پاتریمونیل قاجار با راهبرد سیاست عدم تفکیک میان منصب و حاکم و هویت‌یابی مناصب با حاکم، در صدد ایجاد یک نظام تحکیمی بود؛ ساختاری که هیچ حقوقی برای دیگری قائل نبود و از صدراعظم گرفته تا خرده‌پیشه‌گان درباری، همه، نوکران همایونی به‌شمار می‌آمدند. ویژگی دیگر نظم کالیفرنیزاسیون قجری، به‌عنوان یک مدل ناکارآمد سیاست‌ورزی، غیررسمی بودن سیاست و تصمیم‌گیری شخص‌محورانه در راستای خواسته‌های همایونی شاه بود که نوعی از خودکامگی پیشامدرن را چارچوب‌بندی کرده بود. در این راستا، تصمیم‌گیری حکومت قاجاری، فصلی بوده است؛ یعنی در واقع، سیستم قانونی-حقوقی‌ای در کار نبود (دهقان‌زاده، ۱۳۹۹، ۵۳-۴۸)؛ بنابراین، در حکومت و زیست‌جهان ایرانی عصر قاجار، قانون‌گذاری، چهره‌ای استبدادی داشت و سیستم ضابطه‌محور قانون‌پایه‌ای به شکل و شاکله مدرنیستی، ایجاد نشده بود و در چنین شرایطی، به‌واسطه

مشروعیت سلطنتی، زیست‌جهانی بدقواره، شکل و سازمان یافته بود.

۱-۳. دولت پیشامدرن و استبداد در زیست‌جهان قجری

سازمان و ساختار دولت در عصر پیشامدرن، از منطق ایلیاتی پیروی می‌کرد؛ نظامی ایلیاتی و قبیله‌ای که از دوره طاهریان تا اواخر دوران قاجاریه بر زیست‌جهان سیاسی-اجتماعی ایرانی حاکم بوده است. این مسئله، رهنشانی از استعارگی عصیبت قومی، تمایل به غلبه اخلاص، کشمکش، استعمار، وضعیت آنومیک، و مرکزیت یک حکومت، دارد. در واقع، ساختار قدرت پیشامدرن ایرانی، فاقد دولت در معنایی است که امروزه می‌شناسیم، بلکه دولت در چنین ساختاری به معنای یک نیروی قهری وابسته و آیینی است.

ساختار حکومت قاجاریه تا پیش از مشروطه، فاقد دولت متمرکز بوده است؛ زیرا، حرقه‌های دولت‌سازی آن در نیمه قرن نوزدهم، یعنی دوران مطالبه نظم جدید و اصلاحات موسوم به تنظیمات‌گری، آغاز، و از زمان پهلوی اول به این سو ایجاد شد. الگوی قدرت در عصر پیشامدرن (قاجار)، مبتنی بر غلبه بر نیروهای گریز از مرکز، یعنی قبایل و ایلات است که خود، شکل نوپدیدی از خلق قدرت جدید را موجب می‌شود. به بیان روشن‌تر، امر پروبلماتیک شدن قدرت در ایران دوره قاجار، به معنای رویارویی با ایل و قبیله و اساساً به صرفه‌سازی اداره سرزمینی در جهان‌زیست ایرانی است. رساله‌ها و گفتمان‌های به‌جامانده از عصر قاجار، بازنمایی دقیقی از وضعیت زیست‌جهان ایرانی در آن دوره ارائه داده‌اند؛ جهان‌زیستی که به سبب نبود فضای تعاملی-گفت‌وگویی، دچار چالش شده بود؛ به عنوان نمونه، در رساله «منهاج‌العلی»، چرایی و چگونگی وضعیت استعمارشدگی و استبدادگونگی زیست‌جهان ایرانی به‌گونه‌ای نظام‌مند بررسی، و نوعی تفکر انتقادی از سیاست‌های حکومت قاجاریه مطرح شده است. این رساله که صورت‌بندی دقیقی از شاخص‌های شیء‌شدگی و استبدادبودگی جامعه ایرانی ارائه داده است، ضمن توجه به حوزه‌های حکمرانی (سلطنت) و تقنین (قانون)، ریشه بدبختی و عقب‌ماندگی ایران عصر پیشامدرن را شاه می‌داند. در قسمتی از رساله یادشده بیان شده است: «در هر نظامی که سلطنت‌کنندگی و قانون در دست یک نفر باشد، این نظام، فاقد سیستم بهنجار برای حکمرانی بوده و از اساس، مطلقه است و سلطان و سلطنت‌جائر، متکی به هیچ قانون و سیستمی که استبداد و استعمار را به حاشیه برد، نیست؛ مسلماً هم دستگاه دولت مختل، غیرمنظم، و بدون سیستم است و هم ملت، فقیر و مملکت، خراب گردد» (زرگری‌نژاد،

۱۳۸۰، ۲۶۵-۲۶۳؛ حیدری، ۱۳۹۹، ۶۱-۵۸).

نکات مطرح شده در رساله «منهاج‌العلی» این‌گونه قابل‌بازخوانی است که در عصر پیشامدرن ایرانی، جهان‌زیست تعاملی -گفت‌وگویی و سیستم در ساختار سیاسی ایران، جایگاهی نداشت، بلکه نظام شاهی و سلطنت، قدرتی چیره بر کنترل زیست‌جهان بوده و عقل (خرد) ارتباطی ۱، که متغیری برای تغییر زیست‌جهان است، را سرکوب و به حاشیه رانده بود. در واقع، همه‌گیری گفتمان استبداد و استثمار در زیست‌جهان ایرانی عصر پیشامدرن، به‌ویژه در حوزه عمومی، موجب شد که شرایط نابسامان در کلام روحانیون عصر قاجار، بازتابی شود. علامه نائینی در رساله معروف خود با عنوان «تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله»، شرایط زیست‌جهان ایرانی عصر قاجار را این‌گونه توصیف می‌کند: «این قسم از سلطنت و از باب تصرف آحاد که بر طبق میل شخصی سلطان (شاه) است، تملیکه و استبدادیه می‌باشد و ملتی که به‌دست این شاه در اسارت باشد، اسرا و ادلا گویند» (نائینی، ۱۳۹۳، ۴۲). این سخن علامه نائینی، به‌این معناست که حاکمیت چنین سلطنتی، سبب تکوین یک وضعیت نابسامان در زیست‌جهان ایرانی و استثمارشدگی حوزه عمومی می‌شود. جامعه و ساختار سیاسی ایران عصر قاجار، به دلیل تلاقی تاریخی سه رخداد بزرگ در ایران پیشامدرن، وضعیتی بغرنج‌گونه را در حیات اجتماعی-سیاسی زیست‌جهان ایرانی، مفصل‌بندی کرده بود (کرونین، ۱۴۰۰، ۷۸)؛ به‌عنوان مثال، بحران قحطی بزرگ و با و جنگ با روس، موجب تغییر زیست‌جهان ایرانی عصر قاجار شده بود.

طالبوف در «کتاب احمد» می‌نویسد: «آن ناخوشی‌های وحشت‌گون، چون و با، طاعون، و قحطی بزرگ اقتصادی، در جایی اتفاق افتاد که مردمش از جهل و کاهلی، به‌پا نمی‌خیزند و جملگی، منتظر معجزه‌اند» (طالبوف، ۱۴۰۰، ۵۸). این سخن طالبوف به‌این معناست که زیست‌جهان ایرانی در عصر پیشامدرن، عامل انفعال، عقب‌ماندگی، و بازتولید استبدادشدگی بوده است و چنین نظامی در عقب‌ماندگی با دولت شریک است؛ دولتی که فاقد دستگاه بوروکراتیک و ارتشی منظم برای اعمال قدرت بود (آبراهامیان، ۱۳۸۹، ۲۸). در این چرخه قدرت، فرمانروا نامحدود بوده و در کار خود، بدون پشتوانه قانونی از خودمختاری برخوردار است (کاتوزیان، ۱۳۸۰، ۲۶-۲۴)؛ بنابراین، ساختار قدرت سیاسی قاجاریه، شبیه منظومه‌ای

1. Wisdom Communicative

بود که یک هسته مرکزی داشت و سایر عناصر ساختاری، پیرامون آن قرار می‌گرفتند که هر یک کارکردی همسو با جایگاه خویش در کل منظومه به‌عهده داشتند. در این طرح هندسی، هسته مرکزی را شاه تشکیل می‌داد و طبقات اجتماعی، با توجه به میزان دوری و نزدیکی خود به مبدأ قدرت، نظام یافته بودند. در نتیجه نمی‌توان چشمداشت سیستم‌بودگی از قاجاریه داشت و آزادی زیست‌جهان از اسارت بی‌قانونی، چشمداشتی خلاف امر واقع است.

حکومت در این دوران با استفاده از فنون و شیوه‌های کلاسیک، بر جهان‌زیست ایرانیان و همچنین، حوزه عمومی، نظارت کامل داشت و با کنترل آن از طریق عاملان حکومتی، نوعی اختلال را در نظم اجتماعی به‌وجود آورده بود. این شیوه اعمال قدرت، کاملاً روشن و واضح عمل می‌کرد و هیچ وجه مخفیانه و قدرت سرپوش‌گذارانه‌ای را به‌نمایش نمی‌گذاشت، بلکه در همه سرزمین‌های محروسه ایرانی، از قدرت به‌مثابه یک توانایی بهره‌برداری می‌شد که خود، عاملیتی در راستای کنترل زیست‌جهان ایرانی در آن زمان بود (حافظی و دیگران، ۱۴۰۰، ۶۱). به‌بیان روشن‌تر، قجری‌بودگی قدرت در این دوره، به‌این معنا بود که شاه و عاملانش با کنترل نظارت بر جهان‌زیست و حوزه عمومی، سعی در هدایت از بالا، راهبری رعیت، و مطیع‌سازی اُبّه ایرانی داشتند. یکی دیگر از ویژگی‌های اساسی قاجارها، مطلق‌گرایی سیاسی در قدرت آیینی بود. عواملی چون فقدان محدودیت قانونی برای اعمال قدرت حاکمان از یک‌سو، و وسعت دامنه قدرت خودسرانه آنان از سوی دیگر، باعث شد که امنیت اجتماعی در ایران در آستانه تضعیف‌شدگی قرار گیرد. این امر، بیانگر مطلق‌العنان بودن سلطان بود که بی‌تردید در تضعیف حقوق فردی و اجتماعی زیست‌جهان ایرانی عصر پیشامدرن، نقش مهمی ایفا می‌کرد و مردمان در این منطق قدرت، «ضعیفان بیچاره و از همه جا آواره‌ای» تصور می‌شدند که تنها مرحمت سلطان می‌توانست آن‌ها را از «دریای عدم به ساحل وجود» برساند (احمدزاده، ۱۳۹۳، ۵۳-۵۲).

۲-۳. شکاف در روابط دولت قجری با زیست‌جهان؛ تلاش جامعه برای رهایی از انقیاد دولت قجری از ضعف و بی‌سازمانی جامعه بهره می‌گرفت و بر همین مبنا مرکزیت یافته بود. در چنین شرایطی، دولت قاجار، با توجه به بازخواست نشدن از سوی جامعه (زیست‌جهان)، به ساختاری غیرپاسخ‌گو و ناتوان تبدیل شده بود. این دولت قادر به حل درگیری‌های اجتماعی، اعمال قانون، یا تأمین خدمات عمومی نبود. مدیریت و کوچ دادن اجباری ایلات و تقویت

برخی و تضعیف برخی دیگر برای برقراری موازنه قدرت و سرانجام، بخشیدن زمین و پول برای ساکن کردن ایلات و کاستن از توان رزمی آن‌ها، از جمله راهبردهای دولت قجری برای مدیریت سیاسی ایران زمین بود (لمبتون، ۱۳۶۲، ۲۶۹-۲۶۸). حکومت قاجار، ظاهر یک نظام حکمرانی را داشت و قادر بود در برخی قلمروهای محدود و شهرها، مقداری قدرت اعمال کند. ظرفیت پوشالی حکومت قجری در نتیجه غیر منسجم بودن، سبب می‌شد که در بیشتر مواقع حاکمیتش برای مقابله با قدرت‌های گریز از مرکز محلی، ناپدید و غایب باشد (مارتین، ۱۳۹۸، ۴۳-۴۲). در کنار این مسائل، ترویج رشوه‌خواری، قانون‌گریزی، تضعیف بنیه اقتصادی کشور، آناشیسیم قضایی، بی‌توجهی به مراکز علمی، جایگزینی اوهام و خرافات به جای متون پایه‌ای، و ده‌ها ویژگی دیگر، عصاره و تحفگی حکام قجری برای زیست‌جهان ایرانی بوده است. در واقع، در بزنگاه و زمانه نابهنگام پادشاهان قاجار، صحبت از سیستم‌شدگی و قانونی بودن، امری بیهوده بود؛ زیرا، همه تصمیمات، شخصی و با محوریت شاه گرفته می‌شد. این وضعیت در خوانش هابرماسی این‌گونه معنا و بازخوانی می‌شود که در نتیجه خلأ و شکاف در میانه امر سیاسی و استثمار در زیست‌جهان ایرانی به واسطه استبداد لویاتانی حاکم، حق انحصاری تصمیم‌گیری با شاه بود و او با کنار گذاشتن خرد قانونی-حقوقی و دخالت گسترده در حوزه عمومی، قدرت متمرکز را از آن خود کرده بود.

در جامعه قجری که به چنین ساخت سیاسی‌ای اجازه رشد داده بود، این‌گونه نبود که اراده معطوف به قدرت، غایب باشد، بلکه خطرات پیگیری این اراده برای فرادستان (رهبر سیاسی) بیش از اندازه چشمگیر بود. باید توجه داشت که اعمال سیطره سیاسی، بیشتر تشویق دیگران به پیروی از فرمان‌ها است تا سرکوب عریان. فقدان ظرفیت حکومت، ابزاری قوی در اختیار رهبران می‌گذاشت. در این تلاش، حکومت قاجار، به‌جای تأمین خدمات عمومی، قانون‌گرایی، و ارتباط با حوزه زیست‌جهان، از پاداش دادن برای کسب اطاعت بهره می‌برد که نوعی اعمال قدرت آیینی، به‌عنوان دال مرکزی کنترل زیست‌جهان بود (تنکابنی، ۱۳۸۹، ۲۸؛ توکلی طوقی، ۱۳۹۵، ۷۸؛ حافظی و دیگران، ۱۴۰۰، ۶۲). اعطای سِمَت و امتیاز به کسانی که می‌خواستند آنان را به پشتیبان خود تبدیل کنند، راهبرد ارزشمندی بود؛ به‌عنوان نمونه، دولت قاجار، در نوزدهم هر سال، حق جمع‌آوری عوارض گمرکی ناحیه خاصی را به برنده مزایده، که غالباً از اعیان ثروتمند بود، می‌فروخت و او را وزیر گمرک می‌نامید، اما هیچ‌گاه عضو کابینه نمی‌شد (فلور، ۱۳۶۶، ۱۹۱). مردمان عصر قاجار، صاحب حقوق به‌شمار نمی‌آمدند، بلکه

منتظران حکومتی بودند که شاید به آن‌ها رسیدگی کند و شاید نکنند. خان خانان در رساله «در اصلاح امور» از روزهای پساترور ناصرالدین شاه و دورانی که انتقاد به حکومت و فکر ترقی پروری در حال قوت گرفتن بود، می‌نویسد: «کار ملک، بی‌نهایت بی‌سامان است و حال خلق، به‌غایت پریشان؛ دست تعدی عمال، دراز است و دستگاه دادرسی، ناساز؛ هرکس هرچه‌اش از دست آید، کند و هرچه‌اش از زبان درآید، گوید. نه آمر را جز رأی خویش دستوری و نه مأمور را جز نفع خویش، منظوری؛ اگر اتفاق را حکمی با حقیقت وفاق دهد، چندان ناسخ و منسوخ در میان آید که عارض از عرض و حاکم از حکم، پشیمان شوند؛ لیکن به تأییدات خدا و تأکیدات خداوند، امیدواری هست که بازار هرج و مرج، کاسد و کار تعدی و تخطی، فاسد شود و رونقی در مهام امور آید؛ و رمقی در تن جمهور و به آرای صائب و عزم ثابت خدایگان اعظم، ولی التعم ایدالله جیش و ابدالله عیشه، بعید نیست و امید است» (زرگری‌نژاد، ۱۳۹۸، ج ۴، ۲۷۴-۲۷۳).

این مسائل، فاصله و گسست در روابط میان دولت (سیستم) با زیست‌جهان (جامعه) را نمایان می‌کند؛ به‌گونه‌ای که جامعه، گذار خود را در عاملیت مذهب می‌بیند. در دوره قاجاریه، هردو مفهوم «ملت» و «دولت» با چالش‌های معرفت‌شناسانه روبه‌رو شده بود. در این دوران، نقش علما و مذهب در حوزه عمومی و زیست‌جهان ایرانی بسیار پررنگ شد و آنان نقطه کانونی این حوزه بودند؛ این نقش آفرینی، سبب ایجاد شکاف میان علما و دربار (شاه) و حکومت شد. در سراسر دوران حکومت ناصری، کنش ارتباطی میان علما و شاه، پیوسته به‌سوی تعارض و تقابل پیش می‌رفت. امین‌الدوله در نامه‌ای به ناصرالدین شاه گزارش کرد: «ظلم و ستم دولتیان، سبب شد که مردم «ملت» به پیشوایی روحانیت صحه گذارند و آنان را تنها ملجأ خود در مقابل ظلم بدانند» (نجف‌زاده، ۱۳۹۷، ۱۳۵). از دیگر سو، زیست‌جهان قجری، رهایی خود را در مشروطیت هم می‌دید؛ جنبشی که در تلاش برای شکست سیستم اقتدارگرا بود و سرانجام نیز موفق به شکست نظام اقتدارگرای قاجار نشد. در واقع، این حرکت و تحول اجتماعی هم نتوانست بر بهبود زیست‌جهان مؤثر افتد و درعمل، قفس استبداد و استثمار به آزادی، رهایی، دموکراسی، و برابری منجر نشد و از رهگذر رخداد مشروطیت، کودتای رضاخان و بازتولید سیستمی استبداد در زیست‌جهان ایرانی متولد شد.

۴. پهلوی؛ بازتولید سیستمی استثمار جهان زیست ایرانی

پس از آغاز جنگ جهانی اول، فرایند زوال دولت مشروطه ایرانی شتاب گرفت و با همراهی قدرت‌های محلی-خارجی، مسیر روی کارآمدن رضاشاه هموار شد. با فروپاشی قاجار، دوران تعلیق و خلأ در جهان زیست ایرانی آغاز شد و در چنین شرایطی بود که رضاشاه با ادعای تغییر و تحول (جراحی) زیست جهان بر سر کار آمد. از مهم‌ترین اصول و برنامه‌های حکومت پهلوی اول برای تغییر در زیست جهان ایرانی آن روز می‌توان به ایجاد یک دولت مرکزی مقتدر و متمرکز به منظور برقراری امنیت و پایان دادن به آنارشیسم اجتماعی-سیاسی و همچنین، حرکت‌های گریز از مرکز از رهگذر زیست-قدرت اشاره کرد. رضاخان از زمان کودتا به این سو، به افزایش قدرت و تمرکز آن برای کنترل اجتماعی-سیاسی می‌اندیشید. وی در بیانیه کودتای خود اعلام کرد که ضمن ایجاد یک حکومت قوی، به ارتش قوی هم نیاز مبرم خواهد داشت؛ زیرا، این سازه، تنها راهکار نجات ایران در حکمرانی است. وی همچنین درباره سیستمی شدن و سلسله‌مراتبی بودن ساختار حکومت و سیاست بیان می‌دارد که حکومت و دولت او درصدد است، نظمی ایجاد کند تا میان گیلانی‌ها، تبریزی‌ها، و کرمانی‌ها تبعیضی نباشد و عملاً یکدست‌شدگی حاکم شود (سردارنیا، ۱۴۰۰، ۱۳). این اقدام و تأکید رضاخان بر داشتن ارتش (قوة قهریه)، نشان از تلاش وی برای حکومت‌مندی فراگیر در جامعه و زیست جهان ایرانی دارد؛ زیرا، این‌گونه می‌توانست به کنترل اجتماعی اقدام کند (حافظی و جزایی، ۱۴۰۰، ۱۱۱).

رضاخان برای صعود از نردبان قدرت، شگردها و تاکتیک‌های متفاوت و متنوعی را به کار بست. وی در سال ۱۳۰۲ با کسب حمایت اکثریت اعضای حزب اصلاح‌طلبان در جریان انتخابات مجلس چهارم، توانست به نخست‌وزیری برسد. از جمله دلایل حمایت این حزب از رضاخان می‌توان به فضای ناامن جهان زیست ایرانیان، قانون‌گریزی و بی‌ثباتی سیاسی-اجتماعی بازمانده از دوره قاجاریه و مشروطه، شعارها و برنامه‌های اعلامی رضاخان مبنی بر جراحی جهان زیست و نظم اجتماعی ایران، و تأکید بر سیستم‌سازی و حاکمیت قانون، امنیت، و توسعه اشاره کرد (اتابکی، ۱۴۰۰، ۴۷-۴۵). پس از کسب مقام نخست‌وزیری، دومین اقدام رضاخان برای افزایش «قدرت»، گسترش ایده جمهوری خواهی و لزوم کسب مقام ریاست جمهوری بود. به همین دلیل وی می‌بایست ضمن خنثی‌سازی تهدیدها و مخالفت‌های تند از سوی افرادی چون سیدحسن مدرس، تاکتیک‌های سیاسی متنوعی را به کار می‌گرفت و متحدان جدیدی می‌یافت (شکرانه و اخوان کاظمی، ۱۳۹۹، ۲۰۴). وی در همین راستا، با دور

زدن قانون، تقلب، و به‌دست آوردن متحدان جدید پارلمانی (مانند حزب تجدد، جمعیت ایران جوان، و حزب اصلاحیون) توانست اکثریت مجلس پنجم را به‌دست آورد و بستر رسیدن به قدرت کامل را هموار کند. نظام رضاشاهی، با توجه به مقولهٔ تبدیل قدرت به اقتدار در گام نخست، برای تغییر افکار در حوزهٔ عمومی علیه قاجاریه، به بازنمایی یک آرمان‌شهر جدید با تأکید بر باستان‌گرایی اقدام کرد و در گام دوم، تظاهر به دین‌داری و توجه به امر مذهب برای توسعهٔ اجتماعی ایران را مدنظر قرار داد که خود، نوعی تلاش در راستای به‌حاشیه‌راندگی عقلانیت ارتباطی در زیست‌جهان ایرانی بود (اکبری، ۱۳۹۳، ۲۷۷).

۱-۴. سرکوب و مطیع‌سازی سوژهٔ ایرانی؛ رضاشاه و حرکت به‌سوی استثمار زیست‌جهان

رضاشاه پس از رسیدن به سلطنت، قدرت‌های محلی و سران ایلات و عشایر را مهم‌ترین مانع بر سر راه امنیت و هویت خود تعریف‌شدهٔ پهلویسم می‌دانست و به‌همین دلیل، راهبرد سرکوب آنان را در پیش گرفت. اگرچه نظام بوروکراسی، آموزشی، رسانه‌ها، نظام قضایی، و روشنفکران، با گفتمان ناسیونالیسم نوگرایانهٔ اقتدارگرا در امر اخلال در زیست‌جهان ایرانی همراه شدند، اما استفاده از قدرت سخت‌افزاری، یعنی داشتن یک ارتش قوی و دارای قدرت سرکوب‌کنندگی نیز از جمله اهداف اولیهٔ سیستم رضاشاهی بود (حافظی و سینیایی، ۱۳۹۹، ۶۱-۵۹؛ صحرایی و دیگران، ۱۳۹۸، ۱۵۵). در چنین فضایی، هویت‌های فروملی یا محلی، ملزم به پذیرش سیاست همانندسازی پهلویسم در زمینهٔ پذیرش زبان فارسی، لباس متحدالشکل، کشف حجاب، خلع سلاح عمومی، اسکان اجباری عشایر، و انهدام در فرهنگ و هویت باستان‌گرایانه شدند که همهٔ این نشانگان، بیانگر تلاش سیستم برای استثمار زیست‌جهان است. تلاش پهلوی اول و سیستم استثماری رضاشاهی پس از جریان کودتا، سرکوب نیروهای گریز از مرکز در مازندران، گیلان، خراسان، کردستان، آذربایجان، لرستان، ترکمن‌صحرا، خوزستان، بلوچستان، و فارس، به‌عنوان کانون‌های مقاومت در برابر سیستم استبدادی-استثماری، را در دستورکار قرار داد تا بتواند از طریق چنین اقدامات و کنش‌هایی، حوزهٔ عمومی یکدست‌شده و جهان‌زیست‌کنترلی را به‌وجود آورد. اقدامات دولت رضاشاه در سرکوب جنبش جنگل در سال ۱۳۰۰ و سرکوب شدید قیام پسیان و زاندارمری توسط عاملان دولت قوام مانند شوکت‌الملک، علم، سردار معزز، بجنوردی، شجاع‌الملک، و سالارخان بلوچ، در عمل، بسترهای مقاومت با استبداد و استثمار زیست‌جهان را در نطفه خفه کرد

(سینایی، ۱۳۹۶، ۲۹۵).

به بیان روشن‌تر، استفاده از سیاست حذف، کشتن، و خانه‌نشین کردن اجباری نخبگان ابزاری مانند تیمورتاش، سردار اسعد، علی‌اکبر داور، و تدین در راستای سرکوب و مطیع‌سازی سوژه ایرانی و بهنجارسازی آن در جهت کنترل و استثمارشدگی زیست‌جهان بوده است. شکل‌گیری بسیاری از نهادها و سازه‌های مدرن در عصر پهلوی اول، امری اتفاقی نبود، بلکه، به بیان هابرماس، برآمده از یک عقلانیت کارکردی و سیاسی با هدف تغییر زیست‌جهان یا زیست‌سیاست ایرانی بود (مقدس، ۱۳۹۸، ۱۶۶). با روی کار آمدن رضاشاه، تحولاتی در جامعه و زیست‌سیاست ایرانی، به وجود آمد و بخش مهمی از نظم اجتماعی آن روز ایران، پدیدارشدگی رضاشاه را آمیزه رخدادی به‌شمار می‌آوردند که می‌توانست آزادی در پس استبداد باشد. عده‌ای وی را ناجی قدرتمندی می‌دانستند که توانایی تغییر شرایط را دارد و می‌تواند جهان‌زیست آزاد را به‌ارمغان آورد. اما جامعه و روشنفکران از این نکته غافل بودند که خودشان، نخستین قربانیان بازتولید سیستم استثمارگرایانه رضاشاهی خواهند بود. شرایط زیستی ایران در سال‌های پایانی قاجاریه به‌گونه‌ای بود که آثار نومیدی در چهره عموم روشنفکران نمایان بود و تنها راه نجات ایران، زیست‌سیاست، و زیست‌جهان را معجزه می‌دانستند. حسین مکی در این باره می‌نویسد: «مدرس برای کودتا نقشه داشت. سردار اسعد بختیاری و عده‌ای از خوانین در چهل ستون متمرکز شده تا به تغییر اقدام کنند. نصرت‌الدوله می‌خواست به سرعت از غرب بگذرد و به تهران برسد. سید ضیاء با کانون‌های قدرت در سازش بود و {حتی} استاروسلسکی، فرمانده نیروهای قزاق، نیز خیال کودتا در سر داشت» (مکی، ۱۳۷۴، ۷۱).

در چنین شرایطی بود که کودتای ۱۲۹۹ رخ داد؛ حرکتی که هدف آن، انضباط‌گری در حوزه عمومی زیست-سیاست و جهان‌زیست ایرانی به‌منظور بهنجارسازی نظم اجتماعی-سیاسی بود و با استقبال روشنفکران در جهت رهایی از استثمار و استبداد همراه شد (مقدس، ۱۳۹۸، ۱۵۴).

۲-۴. عقلانیت ارتباطی در دوره پهلوی اول و صورت‌بندی زیست‌جهان بهنجارسازی شده پس از جریان مشروطه، به‌عنوان یک کلان‌رانش عمیق در زیست‌جهان ایرانی، می‌توان بر گفتمان برساخته‌شده از سوی روشنفکران تمرکز کرد؛ زیرا، همین خواسته‌ها در دوران پهلوی

اول به بار نشست و رنگ و بوی واقعیت به خود گرفت. به بیان روشن‌تر، مهم‌ترین نقش در بر ساخته شدن عقلانیت ارتباطی جامعه در عصر پهلوی اول، به عهده روشنفکران، به عنوان یکی از پایگاه‌های مهم حوزه عمومی بود؛ به عنوان مثال، سیدحسن تقی‌زاده، از تأثیرگذارترین روشنفکران مطرح این دوره، در نخستین شماره جدید مجله «کاو» بیان می‌کند: «چاپ روزنامه... مسلک و مقصدش، ترویج تمدن اروپایی در ایران است. جهاد علیه تعصب، خدمت به ملیت، تقویت آزادی داخلی و خارجی، از دیگر وظایف آن است... (کاو، ۱۲۹۰، ش ۳۶، ۱-۲). ترویج چنین گفتمان‌هایی در قالب عقلانیت ارتباطی جدید در جامعه ایرانی، نشان‌دهنده این است که کشور، نیازمند اصلاح سیستم‌سازی فضای آزاد در حوزه عمومی و تغییر اندیشه توسعه و پیشرفت است و راه‌حل آن هم در استبداد و استثمار منور، یعنی وجود یک حکومت مرکزی مقتدر نهفته است که بتواند از طریق سیستم و ساختار، برای کنترل زیست‌جهان و بهنجار سازی آن، اقدام کند. در مجله «ایران‌شهر» به مدیریت کاظم‌زاده، عباس اقبال، حسین نفیسی، و تقی ارانی نیز چنین دغدغه‌هایی مطرح شده است. این نویسندگان بر این نظر بودند که با یک جریان انقلابی در داخل و مبارزه با زیست‌جهان عقب‌مانده ایرانی می‌بایست جهل، خرافات، و فقر زدوده شود که پیشران چنین تغییری، ظهور مستبد دانا است، یا به بیان یکی از نویسندگان روزنامه «شفق سرخ»، «یک مصلح، یک منور فکرباز که هر روز صبح با زور، درب منزل‌ها را جارو کند، چراغ کوچه را به زور {اجبار} روشن نماید و لباس یکنواخت را به اجبار فراهم آورد» (شفق سرخ، ۱۳۰۲، ش ۴۹، ۴). این عبارت خود، بیانگر بستر سازی برای ظهور یک نظام استبدادی - استثمارگری جدید به منظور مدیریت زورمدارانه زیست‌جهان ایرانی است.

یکی دیگر از افراد و روشنفکرانی که در ترویج و هموار سازی مسیر روی کار آمدن نظام رضاشاهی نقش مؤثری داشت، علی‌اکبرخان داور است. وی که از شاگردان ویلفردو پارتو در دانشگاه لوزان فرانسه بود، بر این نظر بود که چاره زیست‌جهان ایرانی، نظام استبدادی کوتاه گذرا است که می‌تواند روح ایرانی را با زور متحول کند. به بیان روشن‌تر، عقلانیت ارتباطی روشنفکرانه جامعه ایرانی در زمانه رضاشاه، استقلال و تحول در زیست‌جهان ایرانیان را زیر درفش پهلوی و پیشرفت از طریق قدرت رضاشاه مدنظر داشت و در واقع، تجدد استبداد مآبانه و استثمار سیستمی جهان‌زیست را منطق گفتمانی ساختار تصمیم‌گیری رضاشاهی می‌دانست. در چنین شرایطی بود که از تکنولوژی‌های قدرت برای کنترل و نظارت بر زیست‌جهان رونمایی

شد؛ امری که با پلیسی شدن نظم اجتماعی امکان پذیر شد و هیچ پنهان شدنی در قبال آن ممکن نبود (کاتوزیان، ۱۳۹۸، ۴۲۰). رضاشاه با پشتیبانی طبقه متوسط جدید، یعنی نظامیان و روشنفکران، به قدرت رسید و از طریق آن، برنامه نوسازی آمرانه را پیاده سازی کرد. وی درصدد بود که با حمایت این طبقه، روحانیت و اشرافیت زمین دار را کنار بزند و زیست جهان کنترلی و بهنجار مورد نظر خود را ایجاد کند. به بیان روشن تر، ایدئولوژی متناقض طبقه متوسط جدید در دوران پهلوی سبب درپیش گرفتن تجلی جدیدی از تکنولوژی های قدرت، یعنی گفتمان باستان گرایی ناسیونالیستی، از سوی رضاشاه شد که خود، نوعی تناقض گفتمانی میان ملی گرایی واپس گرا و نوگرایی اقتدار طلبانه بود.

احسان طبری درباره این تناقض می نویسد: «از یک طرف، سیاست بسط نیروهای مولده و تجدد در پرده شعارهای شوونیستی راجع به عظمت ایران دنبال می شد، و از طرف دیگر، چنین ایدئولوژی ای جانشین لیبرالیسم و دموکراسی بود...» (طبری، بی تا، ۷۳). رضاخان در دوره تصدی بر وزارت جنگ و نخست وزیری، مطبوعات مخالف با حکومت را به حاشیه راند و فعالیت آنان را محدود کرد. دستگیری میرزاده عشقی، مدیر روزنامه «قرن بیستم» در سال ۱۳۰۳، به دلیل مخالفت با گفتمان جمهوری خواهی رضاخان، از جمله اقدامات انجام شده در این راستا بود. عشقی، مدتی پس از دستگیری، ترور شد؛ همچنین، حسین صبا، مدیر روزنامه «ستاره ایران»، در میدان توپخانه به فلک کشیده شد که نمونه دیگری از تقابل نظام رضاشاهی با حوزه عمومی در ایران بود (کاتم، ۱۳۹۹، ۳۲۶). در دوران رضاشاه برای نخستین بار، قدرت سیستم به زیست قدرت تبدیل شد و سیاست های استثمار سازی زیست جهان ایرانی را شکل داد. اقدامات رضاشاه به منظور ایجاد دادگستری، دولت فراگیر، شهربانی، ارتش مقتدر، دخالت گسترده نظامیان در اداره کشور، و تهیه و تصویب قانون مجازات عمومی مصوب سال ۱۳۰۴، همگی از نشانگان استثمار زیست جهان از سوی سیستم بود (سادات، ۱۳۹۶، ۴۱). در واقع، در سیستم پهلوی اول، اجماع سازی فلسفی، امری ناممکن بود که به روی کار آمدن یک دولت بی یال انجامید؛ دولتی که در عمل، توانایی حل مسئله را نداشت. محمود افشار، بنیان گذار مجله «آینده»، در بهمن ۱۳۰۶ می نویسد: «حکومت ایران، سیاست ندارد. دولت بی سیاست، چون کشتی بی سکان است. کشتی بی سکان، دستخوش امواج دریا {و تلاطم} می شود. موجی بدین جانب و بادی بدان سویش می کشاند و آخر الامر، طعمه گردابش می کند. ناخدای کشتی باید بیدار باشد! ناخدای کشتی مملکت چه کسانی است؟...»

هر رژیم و هر کابینه‌ای روی کار آمد، با مواردی دلفریب جامعه را استثمار می‌کرد. هیچ هیئت دولتی، درست نمی‌دانست چه می‌خواهد، چه می‌تواند، و خصوصاً چه باید بکند. هیچ‌یک حقایق و احتیاجات اساسی مملکت را تشخیص نداده و هیچ پُرگرام جدی برای اصلاحات نداشتند و ندارند...» (افشار، ۱۳۰۵، ۴۵۳).

رضاشاه در خرداد ۱۳۱۰، با تصویب قانون اقدام‌کنندگان علیه امنیت ملی و استقلال کشور، زمینه‌های مخالفت و مقاومت با سیستم را از بین برد و نوعی خودکامگی اخلاقی را در زیست‌جهان، در قالب ساخت یک نظم کالیفرنیزاسیون (به بیان هابرماس) ایجاد کرد. در این شرایط، حسین مکی می‌گوید: «هیچ‌کس در مدت مذکور در خانه، حجره، و تجارت‌خانه خود، در ملک و مزرعه و کارخانه امنیت نداشت. {آناشیسیم} دیوان‌سالارانه به‌قدری دامنه پیدا کرده بود که هر مأمور امنیه، خداوندگاری به‌شمار می‌رفت. در یک کلام، ناامنی، استثمار، استبداد، غارت، و آدم‌کشی، مرکزیت این دوره بود و حقوق ملت در طاق نیستی گذاشته شد و آزادی قلم از میان رفت» (مکی، ۱۳۶۱، ج ۴، ۲۵). در کنار این مسائل، پلیسی شدن زیست‌جهان اجتماعی و محدودیت فعالیت مطبوعات نیز سبب گسترش فضای اختناق شد. در این دوره، شهربانی به نیرومندترین ابزار اعمال قدرت رضاشاه تبدیل شد و برای اخلاقی کردن حوزه عمومی از همه روش‌های سرکوب رونمایی کرد. احسان طبری از فضای خفقان آن زمان این‌گونه می‌گوید: «بیم، هراس، و بی‌اعتمادی، چنان بر روحیه مردم مسلط شد که در خانه‌های خود از ترس جاسوسان شهربانی، جرئت حرف زدن نداشتند؛ به‌طوری که رؤسای شهربانی در کشور، هر یک دیکتاتور مطلق و همه‌کاره بودند» (طبری، بی‌نا، ۴۹). از سال ۱۳۱۰ به این‌سو، دولت و قدرت انضباطی رضاشاه، فضای خفقان سیاسی سنگین، ترور، سانسور مطبوعات، و به‌حاشیه راندن حوزه عمومی را گسترش داد؛ اقداماتی که نوعی اخلاقی کردن زیست‌جهان به‌شمار می‌رفت. اگرچه با ظهور پهلوی اول، برخی از نشانه‌ها و شکل‌های مدرنیته، مانند قدرت بوروکراسی دولتی مرکزی، ارتش، شهرنشینی، نظام آموزشی، نظام تولید کارخانه‌ای، راه‌آهن، دانشگاه، دادگستری، و شهربانی به‌وجود آمد، اما این سیستم‌سازی در راستای قدرت شاه و اعمال قدرت در حوزه عمومی بود.

در زمانه پهلوی اول، تلاش‌هایی برای سیستم‌سازی انجام شد؛ به‌عنوان مثال، نوسازی در حوزه اجتماعی از جمله تعلیم و تربیت (ساخت مدارس، تدوین و تنظیم سرفصل‌های آموزشی بر پایه شیوه‌های غربی، ساخت دانشگاه به سبک کالج‌های اروپایی (غربی)) انجام شد

(نجف‌زاده و خطیبی، ۱۳۹۳، ۱۰۹)، اما این نوسازی اجتماعی، سبب تحرک اجتماعی و عقلانیت ارتباطی با محوریت یک جامعه گفت‌وگویی-تعاملی نشد و در واقع، ابزاری برای کنترل زیست‌جهان بود.

نظام رضاشاهی با ترویج ایدئولوژی نوگرایانه، در صدد بود تا ضمن ایجاد یک سیستم، نوع جدیدی از اخلال را در جهان‌زیست و حوزه عمومی ایرانیان، که متکی به فره شاهنشاهی و تفکر ایران‌شهری بود، پیاده‌سازی کند. چنین روایتی از ملی‌گرایی، به استبداد و قدرت استثماری حکومت در جهان‌زیست انجامید؛ به گونه‌ای که نظم اجتماعی موجود می‌بایست مطیع اوامر شاه باشد. اساساً حکومت رضاشاه با قبضه کردن قدرت، راه را برای سرکوب و استثمار زیست‌جهان (از سال ۱۳۱۲) هموار کرد. وی از قوه قهریه (ارتش) به‌عنوان یک نهاد و سازه سرکوب، ایجاد خفقان، ترس، و اخلال در زیست‌جهان ایرانی بهره برد و این اقدام، سبب سرکوب کانون‌های مقاومت و زیرزمینی شدن فعالیت‌های جامعه مدنی شد. اما از سال ۱۳۱۳ به این سو، چارچوب استثمار و استبداد در زیست‌جهان، به واسطه قدرت حداکثری و لویاتانی رضاشاه شدت گرفت و در عمل، ساختارسازی و سیستمی شدن و در یک کلام، "Nation-State"، عقیم ماند.

نظام پهلوی اول و قدرت انضباطی آن، در پی بهنجارسازی بود که با استفاده از تاکتیک‌ها و استراتژی‌ها، مناسبات موجود در جهان‌زیست اجتماعی را تعیین می‌کرد. قدرت انضباطی، به جای تمرکز بیش از حد بر مسئله‌وارگی قدرت، به شبکه‌سازی دقیق برای اعمال قدرت در پیکره اجتماعی اقدام می‌کند (اسمارت، ۱۳۹۸، ۱۱۸). با آغاز عصر پهلوی اول و دوم، انسان در زیست‌جهان، به‌عنوان یک اُبژه قابل کنترل تعریف شد و در نتیجه، عصر استثمار نوین جهان‌زیست از دریچه قدرت انضباطی ظهور یافت.

۵. پهلوی دوم؛ آرمان‌شهر و اخلال در زیست‌جهان ایرانی

با روی کار آمدن محمدرضاشاه، اعمال قدرت در زیست‌جهان قطبیت یافت و از پنج حوزه اعمال می‌شد که شامل دربار، مجلس، کابینه، نیروی خارجی، و قدرت سوم بود (آبراهامیان، ۱۳۹۵، ۲۰۹-۲۰۷). محمدرضاشاه در زمینه سیاست و سیستم‌سازی از عنصر ایدئولوژی برای مقابله با بحران‌ها و بقای ساختار سیاست‌ورزی خود بهره جست تا به مانایی سیستم کمک کند. وی با توجه به وضعیت پیچیده زیست‌جهان اجتماعی ایران سعی کرد با استفاده از مؤلفه ایدئولوژی، ضعف

مشروعیت سیاسی را از بین ببرد تا بتواند حکومت خود را از طریق امر ایدئولوژیکال، موجه جلوه دهد (جوست^۱، ۲۰۰۶، ۶۲۵). ایدئولوژی پهلوی دوم، درعمل، بازتولید ناسیونالیسم باستان‌گرایانه، شاه‌دوستی، و میهن‌پرستی بود که با اشاعه آن در حوزه عمومی، ازجمله در روزنامه‌ها، رادیو، آموزش و پرورش، احزاب، مذهب، بنیاد فرهنگ، بنیاد پهلوی، و سازمان جشن هنر، سعی در شمول‌یافتگی آن در زیست‌جهان، بازنمایی یوتوپای مدرن، و کسب مشروعیت داشت (نهاوندی و ایوب‌ماتی، ۱۳۹۲، ۱۳۷)؛ ازاین‌رو، پهلوی دوم به‌منظور حل‌وفصل بحران مشروعیت سیاسی و کسب قدرت برای نظارت و کنترل بر زیست‌جهان از نهادهای گوناگونی بهره گرفت؛ به‌عنوان مثال، از آموزش و پرورش برای تصویرسازی شاهانه از عقل‌کل‌بودن شاه، ترویج حس ناسیونالیستی، و القا و تقویت آموزه‌های ایرانشهری استفاده کرد و از رسانه برای تقویت زبان فارسی، پویایی موسیقی ایرانی، تقویت وحدت ملی، وطن‌دوستی، خلق تصویری خیرخواهانه از شاه، و تخریب چهره علمای و مذهب به‌منظور خنثی‌سازی معضل بحران مشروعیت بهره جست (تامر^۲، ۲۰۱۰، ۴۳). پهلوی دوم از روزنامه نیز به‌عنوان یک ابزار اثرگذار بر زیست‌جهان ایرانی بهره برد؛ به‌گونه‌ای که از آن برای اشاعه ایدئولوژی موردنظر خود استفاده کرد که در تعمیق بحران عقلانیت رژیم شاه مؤثر بود. روزنامه «اطلاعات»، ازجمله ابزارهای فعال در حوزه عمومی زیست‌جهان ایرانی آن دوران بود که از آن بهره‌برداری حکومتی می‌شد. مسعودی دراین‌باره می‌گوید: «اثرگذاری این نوشتار، شگفت‌انگیز بود؛ زیرا، از آن‌پس، زبان تعریف و تمجید از شاهان‌شاه باز شد و اقدامات خیرخواهانه ایشان تجلی پیدا کرد و بر مقبولیت ایشان افزوده گشت» (مسعودی، ۱۳۲۹، ۲۱۳).

بازتولید نیروی سرکوب، هم‌زمان با افزایش اعتمادبه‌نفس شاه و خروج عامل خارجی (متفقین) از ایران آغاز شد؛ به‌همین دلیل، محمدرضاشاه پهلوی در اوایل حکومتش دریافت که برای حفظ سیستم و گفتار پهلویسم، داشتن نهادهای اجبارکننده و دارای قدرت، ضروری است. اگرچه بازمعماری نهادهای سرکوب و در رأس آن، ارتش، پس از شهریور ۱۳۲۰ با هدف نظم‌سازی و برقراری یک نظام حکمرانی پویا و بادوام انجام شد، اما غایت نهایی این اقدام، کنترل زیست‌جهان و به‌حاشیه‌بردگی گفتمان‌های رهایی‌بخش و همچنین، روایت‌های تحول‌خواهانه بوده است (سینایی، ۱۳۹۶، ۴۲۸). یکی دیگر از اقدامات محمدرضاشاه پهلوی، بازسازی قدرت سرکوب‌کنندگی در قالب ساواک، نیروهای مسلح، و گسترده‌سازی

1. Jost

2. Tamer

آنان در سراسر کشور بود. با توجه به چنین سیاستی، بیشتر مناطق کشور، دارای پادگان نظامی و مراکز آموزشی شدند. مرکز آموزشی زرهی شیراز، صفر-چهار بیرجند، و صفر-پنج کرمان ایجاد شدند و هدف نهایی این راهبرد، پلیسی شدن زیست‌جهان اجتماعی به منظور حفظ نهاد سلطنت و سرکوب کانون‌های مقاومت رژیم، مانند روحانیت، گروه‌های چپ، و جبهه ملی بوده است.

جشن‌های ۲۵۰۰ ساله که از ۱۹ تا ۲۵ مهر ۱۳۵۰ در پاسارگاد شیراز برگزار شد، نمونه دیگری از منطق خودبزرگ‌پنداری تبلیغات و تئاتری شدن سیاست بر روی صحنه نمایش توسط نظام پهلوی دوم بود. این جشن‌ها که «مهمانی قرن» نام گرفته بود، تلاش نظام شاهنشاهی برای کسب هویت و امنیت بود تا از طریق آن، آرمان‌شهر مورد نظر شاه را بازنمایی کند. این جشن که با هزینه سنگین ۱۲ تا ۳۰۰ میلیون دلاری به سرانجام رسید، فرصتی برای کانون‌های مقاومت و تقابل با رژیم پهلوی ایجاد کرد. اگرچه هم‌زمان با برگزاری جشن‌های ۲۵۰۰ ساله، طرح‌های بزرگی افتتاح شد، اما بوروکراسی و مدیریت ناکارآمد سیستمی، توزیع ناعادلانه امکانات، و نبود توازن روستایی-شهری، موجب تلاش زیست‌جهان برای تغییر و تحول و گذار به سوی یک جامعه بالکانیزه شده گردید و به نوعی هم‌زمانی بحران اقتصادی و عقلا نیت، سبب واکنش به محرومیت نسبی و تکاپوی طبقات محروم برای مقابله با سیستم شد؛ به گونه‌ای که مرکزیت مطلق در تصمیم‌گیری و فقدان آزادی مدنی-رسانه‌ای، سرانجام، به روی کار آمدن جامعه تبعی و شکل‌گیری کانون‌های مقاومت-تعارض با رژیم در شکل همگرایی ساختاری جزئی درون ساختار سیاسی و واگرایی سازمان‌یافته به صورت واکنش و اعتراض اجتماعی رخ نمود.

زیست‌جهان ایرانی با گذر از دوره قاجار به پهلوی، خواهان نوستالژی‌ای بود که بیشتر ریشه در فرهنگ سیاسی سنتی ایرانیان داشت. اقدامات نظام پهلوی، به ویژه در دوران محمدرضا شاه، در راستای رویارویی با جامعه (زیست‌جهان)، حوزه عمومی، و مذهب، سبب شد که احساس گناه مهبی جامعه را فراگیرد و به گفته حافظ فرمانفرمائیان، جامعه، سود خود را در بازگشت به سنت می‌دید و پروبلماتیک‌های سیستمی را به وجود آورد. به همین دلیل بود که مردم ایران در برابر اهداف و ایده‌های محمدرضا شاه، رفتار نامتعادلی بروز دادند و سرانجام، انقلاب اسلامی به عنوان یک لحظه تروماتیک در رژیم پهلوی پدیدار شد. در کنار این مسئله، بافتار و گفتار بیگانه‌هراسی در دوره پهلوی با شکل‌گیری گفتمان چپ در زیست‌جهان ایرانی

تقویت شد و به همین دلیل، هم‌زمانی احساسات نوستالژیک‌گرایی و حس ترس و گناه از واگذاری سنت و هویت به «امر مدرنیسم»، سبب رخداد انقلاب اسلامی شد. این حس نوستالژیک و بازگشت به خویشتن خویش، پیوسته در قالب‌های متنوعی به زیست‌جهان اجتماعی القا می‌شد و زمینه‌های مبارزه با نظام استبدادی-استثماری را فراهم می‌کرد. به‌طور خلاصه می‌توان گفت، در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ گفتمان بازگشت به سنت و اسطوره‌گرایی ایجاد شد تا راه را بر ساخت یک آرمان‌شهر اسلامی و مذهبی هموار کند. نوستالژیک‌گرایی در دهه‌های پایانی رژیم پهلوی، به‌معنای پی‌جویی آینده در گذشته ایرانی، یعنی بازگشتی به گذشته فراقومی و خالی از تعارض، بود. به بیان روشن‌تر، نوستالژی ایرانی در اواخر رژیم پهلوی، واکنشی به خودگسستگی^۱ و تلاشی برای خودپیوستگی^۲ جهان و رهایی و اجماع انقلابی به‌منظور آنچه جامعه نمی‌خواهد، بوده است که در عمل، نوعی بازنمایی رتروتوپیای ایرانی است (نظری، ۱۳۹۹، ۲۱۱-۲۰۹). در این زیست‌جهان، ابزارهای متنوعی خواستار تغییر شرایط و ترسیم یک وضعیت مطلوب بودند؛ به‌عنوان مثال، سینما که همچون ققنوس جامعه ایرانی برای گذار به نوستالژی (سنت) بود، با تولید آثاری چون «شمسار» و «قیصر»، و در بستر ادبیات، آثاری چون «سروشون»، «چوب‌به‌دست‌های ورزیل»، «سرگذشت کندوها»، «ترس و لرز» و همچنین، کتاب اثرگذار مذهبی آن دوره، یعنی «حکومت اسلامی» از امام خمینی (ره) از گفتمان پسااستعماری، ضرورت گذار از استبداد و استثمار سیستمی، و توجه به عامل سنت پرده‌برداری کردند و سرانجام این فرایند، بازخیزی رماتیسیم ایرانی در دهه پایانی پهلوی بود تا شور انقلابی جدیدی در زیست‌جهان ایرانی در قالب انقلاب اسلامی بروز پیدا کند.

نتیجه‌گیری

بر پایه یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت، هابرماس به خرد ارتباطی، خواسته‌های کنشگران، و ارتباط آن با نظام‌های رسمی و قانونی، توجه ویژه‌ای دارد؛ روابط متقابل که می‌تواند جنبه‌های زندگی اجتماعی را مورد توجه قرار دهند و همواره سعی داشته‌اند تصویر جامع و دیالکتیکی از بخش کمتر مورد توجه جهان زیست ارائه دهند. در نظریه اجتماعی تلفیقی

1. Self-Discontinuity

2. Self-Continuity

هابرماس، کارگزار مهم‌تر از ساختار است و این کنشگران اجتماعی هستند که در درجه نخست اهمیت قرار دارند. توجه هابرماس به کنش ارتباطی، گویای اهمیت عامل انسانی در نظرگاه اوست. پژوهش حاضر بر این دیدگاه استوار است که زیست‌جهان ایرانی از دوران قاجاریه تا پایان عصر پهلوی زیر سیطره استبداد و استثمار سیستم یا نظام سیاسی بوده است. شواهد تاریخی، گواه این مدعاست که در دوره قاجار، تحولات بسط‌یافته‌ای در بستر اجتماعی رخ داده است که نتایج آن در حوزه سیاسی در مواردی مانند جنبش مشروطه مشهود بود. جدال قدرت میان دولت و جامعه از قاجار تا پایان دوران پهلوی می‌تواند سنجه‌ای برای بررسی نسبت سیستم با زیست‌جهان ایرانی باشد. در این پژوهش، فراغت زیست‌جهان از سلطه، به‌عنوان عامل تکامل حوزه عمومی در نظر گرفته شده است. همچنین، تحول از زیست‌جهان سنتی به مدرن با تحول از سنت به مدرنیته در جامعه ایران همسو می‌شود. زیست‌جهان قاجاری با بدقوارگی و آمیختگی آن با استبداد و گستردگی نقش مذهب در سیاست و حوزه عمومی همراه شده بود که این آغاز با روند تاریخی زیست‌جهان ایرانی، ارتباط مستقیمی دارد. اما با فروپاشی قاجاریه، پهلوی با توسل به رویکرد سیستمی، استثمار زیست‌جهان را آغاز کرد. رضاشاه با تأکید بر عاملیت مدرنیته، ناسیونالیسم، و اندیشه پهلویسم، سعی در یکدست‌سازی اجتماعی در جهان زیست داشت. در این دوران، ترویج ناسیونالیسم نوگرای آمرانه، خود عاملی برای مطیع‌سازی و کنترل سوژه ایرانی در جهان زیست به‌شمار می‌آمد. با فروپاشی نظام استبدادی رضاشاهی و روی کار آمدن محمدرضاشاه پهلوی، دوران جدیدی در حیات زیست‌جهان ایرانی کلید خورد. وی با توسل به اندیشه ایرانی‌شهری، جشن‌های ۲۵۰۰ ساله، ایفای نقش در نظام جهانی، و ایجاد دستگاه مخوف امنیتی-اطلاعاتی‌ای چون ساواک، سعی در هویت‌سازی برای «خود» و گسترده‌سازی استبداد و استثمار در جهان زیست ایرانی داشت، اما ققنوس جامعه ایرانی به‌واسطه این سیستم سرکوبگر از خاک برخاست و ایده بازگشت به خویش‌نوازی خویش زیست‌جهان اعتراضی-انقلابی به‌شکل انقلاب اسلامی به پیروزی رسید و به‌روایتی هابرماسی، ذهن سوژکتیو، فضایی منحصر به فرد را ایجاد کرد. این دسترسی منحصر به فرد با همبستگی ساختاری میان سوژکتیویته و بینادهنیت‌ها، مسیر تغییر زیست‌جهان را پیمود. در فرایند اجتماعی شدن، عقل ارتباطی در جامعه ایرانی به موازات بزرگ شدنش، به‌طور هم‌زمان گام‌هایی به‌سوی تغییر برداشت. اساساً این برونی‌شدن رخداد (انقلاب سال ۱۳۵۷)، پیامد تغییر در روابط اجتماعی بود. جامعه ایرانی با پا گذاشتن در محدوده ارتباطی عقل یا خرد

اجتماعی که سوپزکتیویته «خود» ما سوزده‌ای که روابطش با خودش را به عهده می‌گیرد - به تغییر شرایط پرداخت.*

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- اتابکی، تورج (۱۴۰۰). تجدد آمرانه: جامعه و دولت در عصر رضاشاه. چاپ هشتم. ترجمه مهدی حقیقت‌خواه. تهران: نشر ققنوس.
- احمدزاده، محمدمیر (۱۳۹۳). بسترهای تحدید و توسعه اجتماعی در ایران عصر قاجاریه (با تأکید بر آسیب‌شناسی نهادهای امنیت‌ساز). نشریه مطالعات تاریخ انتظامی، ۱(۲)، ۷۴-۴۵.
- اسلامی، روح‌الله (۱۳۹۴). دولت مشروطه و حکومت‌مندی مکانیکی. دولت‌پژوهی، ۱(۱)، ۲۱۵-۱۷۶.
- اسمارت، بری (۱۳۹۸). میشل فوکو، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان. تهران: نشر اختران.
- نظری، علی‌اشرف (۱۳۹۹). پی‌جویی آینده در گذشته و بازنمایی امر نوستالژیک در ایران معاصر. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵(۳)، ۲۳۶-۲۰۱.
- افشار، محمود (۱۳۰۵). سیاست و اقتصاد. آینده، ۱(۸)، ۴۵۳-۴۴۹.
- اکبری، محمدعلی (۱۳۹۳). تبارشناسی هویت جدید ایرانی؛ عصر قاجاریه و پهلوی اول. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹). تاریخ ایران مدرن. ترجمه محمدابراهیم فتاحی. چاپ پنجم. تهران: نی.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۹۹). مقالاتی در جامعه‌شناسی سیاسی ایران. ترجمه سهیلا ترابی. تهران: نشر شیرازه.
- آدمیت، فریدون (۱۳۵۶). اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار. چاپ دوم. تهران: خوارزمی.
- بیانی، فرهاد؛ گلابی، فاطمه؛ علیپور، پروین (۱۳۹۴). زیست‌جهان یا نظام؟ زیست‌جهان و نظام؟ فصلنامه راهبرد، ۲۴(۷۷).
- تقویان، ناصرالدین (۱۳۹۷). هابرماس، زبان و کنش هم‌رسانشی. تهران: نشر قصیده‌سرا.
- حافظی، سید مرتضی؛ سینائی، وحید (۱۳۹۹). تعلیق مشروطیت، وضعیت استثنا؛ کامیابی رضاشاه در کسب سلطنت. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۵(۳)، ۷۵-۴۹.
- حافظی، مرتضی و دیگران (۱۴۰۰). سیاسی کردن رنج؛ واکاوی گذار از قدرت آیینی قجری به قدرت انضباطی پهلوی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۶(۴).
- حافظی، مرتضی؛ جزایی، محدثه (۱۴۰۰). تأملی انتقادی بر دولت مدرن پهلوی اول براساس شاخص‌های دولت‌شکننده. فصلنامه جستارهای تاریخی، ۱۲(۱)، ۱۲۷-۱۰۵.
- حسن‌زاده، کاظم؛ سازمند، حجت (۱۴۰۰). بررسی تطبیقی الگوی مشروعیت و اعمال قدرت در نظام قاجاری، پهلوی و جمهوری اسلامی. مجله سیاست دفاعی، ۳۰(۱۱۵)، ۲۰۵-۱۷۵.
- حیدری، آرش (۱۳۹۹). واژگونه‌خوانی استبداد ایرانی. تهران: انتشارات مانیانتر.
- دهقان‌زاده، رضا (۱۳۹۹). توسعه درون‌زا؛ نگاه جامعه‌شناختی به امکان توسعه در دوره صفویه و قاجار. تهران: نشر اندیشه احسان.
- زرگری‌نژاد، غلام‌حسین (۱۳۹۸). سیاست‌نامه‌های قاجاری: سی‌ویک اندرزنامه سیاسی عصر قاجار. جلد ۱. چاپ دوم. تهران: نگارستان اندیشه.

- سادات، سید محمود (۱۳۹۶). تحلیل مجازات تبعید در دوره پهلوی اول. گنجینه اسناد، ۲۷(۴)، ۴۳-۲۰.
- سرحدی قهری، رضا (۱۳۹۵). بررسی چستی ارزش‌ها و ابزارهای بااجتماعی شدن سیاسی در دوره پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۳۰۴). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- سردارنیا، خلیل‌الله (۱۴۰۰). جامعه‌شناسی سیاسی ایران. تهران: نشر میزان.
- سینایی، وحید (۱۳۹۶). دولت مطلقه نظامیان و سیاست در ایران. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- شفق امروز، سال دوم، ۱۷ سنبله ۱۳۰۲، شماره ۴۹.
- شکرانه، امید؛ اخوان کاظمی؛ مسعود (۱۳۹۹). واکاوی نقش بحران مشارکت در سقوط رژیم پهلوی دوم. دولت‌پژوهی، ۷(۲۸).
- صحرایی علیرضا و دیگران (۱۳۹۸). تعلیق مشروطیت، برتری استثناء برآمدن دولت مطلقه پهلوی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۴(۲)، ۱۶۴-۱۳۱.
- طالبوف، عبدالرحیم (۱۴۰۰). کتاب احمد. چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی-فرهنگی.
- طبری، احسان و دیگران (بی‌تا). پنجاه سال تبهکاری و خیانت سلسله پهلوی. بی‌جا: بی‌نا.
- فلور، ویلم (۱۳۶۶). جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار. ترجمه ابوالقاسم سری. تهران: انتشارات توس.
- فوران، جان (۱۴۰۱). مقاومت شکننده: (تاریخ تحولات اجتماعی ایران: از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی). ترجمه احمد تدین. تهران: انتشارات رسا.
- کاتم، ریچارد (۱۳۹۹). ناسیونالیسم در ایران. ترجمه احمد تدین. تهران: نشر کویر.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (۱۳۸۰). تضاد دولت و ملت. ترجمه علیرضا طیب. تهران: نشر نی.
- کاتوزیان، محمدعلی همایون (۱۳۹۸). دولت و جامعه در ایران: انقراض قاجار و استقرار پهلوی. ترجمه حسن افشار. چاپ ۱۱. تهران: نشر مرکز.
- کاوه، ۲۲ ژانویه ۱۹۲۰، شماره ۳۶.
- کرزن، لرد (۱۳۸۸). ایران و قضیه ایران. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: انتشارات علمی-فرهنگی.
- کرونین، استفانی (۱۴۰۰). نان و عدالت در ایران عصر قاجار. ترجمه امیرحسین غلامپور و نیما شمسایی. تهران: انتشارات ژرف.
- لمبتون، آن‌کاترین سواين فورد (۱۳۶۲). مالک و زارع در ایران. ترجمه منوچهر امیری. چاپ سوم. تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
- مصباحیان، حسین (۱۳۹۸). مدرنیته و دیگری آن؛ مواجهه‌ای انتقادی با تفسیر هابرماس از مدرنیته به مثابه پروژه‌ای ناتمام. تهران: نشر آگه.
- مقدس، محمود (۱۳۹۸). سازوکارهای انضباطی ایجاد ابژه بهنجار در عصر پهلوی اول بر مبنای نظریه حکومت مندی فوکو. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۰(۴)، ۱۷۰-۱۴۶.
- مکی، حسین (۱۳۷۴). تاریخ بیست‌ساله ایران. جلد اول. تهران: نشر امیرکبیر.
- نجف‌زاده، مهدی (۱۳۹۷). جابه‌جایی دو انقلاب؛ چرخش‌های امر دینی در جامعه ایرانی. تهران: نشر تپسا.

نجف‌زاده، مهدی (۱۳۹۳). از هم‌زمانی ظهور حوزه عمومی در ایران و غرب تا موانع اجتماعی-سیاسی گسترش آن در ایران. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۱۱۴(۱)، ۹۲-۱۱۵.

نجف‌زاده، مهدی؛ خطیبی قوژدی، محمد (۱۳۹۳). از مهندسی اجتماعی تدریجی تا مهندسی اجتماعی آرمانی: مقایسه تطبیقی رویکرد روشنفکران نسل اول و دوم پهلوی. مسائل اجتماعی ایران، ۱۶(۵)، ۹۵-۱۱۶.

نجفی، اندرور؛ رفیعی، امیرتیمور؛ جمالی، یوسف؛ کریم، محمد (۱۳۹۸). قانون‌گریزی دوره قاجار و نقش آن در اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران (انقلاب مشروطه). *فصلنامه تاریخ*، ۱۴(۵۵)، ۱۴۷-۱۲۹.

- Bohman, J. (2012). *Political Philosophy*. The Routledge Companion to Social and Political Philosophy. 158.
- Fultner, B. (2014). *Jurgen Habermas: Key Concepts*. Routledge.
- Habermas, J. (1992). *Autonomy and Solidarity: Interviews with Jürgen Habermas*. Verso.
- Habermas, J. (2010). *Technical Progress and the Social Life-World*. Technology and Values: Essential Readings, 169-75.
- Habermas, J. & Fultner, B. (2003). On the Pragmatics of Social Interaction: Preliminary Studies in the Theory of Communicative Action.
- Holub, R. C. (2013). *Jurgen Habermas: Critic in the Public Sphere*. Routledge.
- Honneth, A. & Joas, H. (Eds.). (1991). *Communicative action: Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*. MIT Press.
- Jost, T. (2006). *The End of The End of Ideology*. New York University.
- Lidz, Victor. (2019). *Strengthening the Strong Program in Cultural Sociology*. Innsbruck University Press.
- Lovat, T. (2013). Jürgen Habermas: Education's reluctant hero. *In Social Theory and Education Research* (pp. 81-95). Routledge.
- Meobius, Stephan. (2021). *Sociology In Germany*. Palgrave Macmillan.
- Tamer, Yasin (2010). *Change in the Education system of Iran*. Middle east Technical University.